

TERRA LÈMNIA:
DADES, DUBTES I PELEGRINS

REIAL ACADÈMIA DE MEDICINA DE CATALUNYA

TERRA LÈMNIA:
DADES, DUBTES I PELEGRINS

Discurs d'ingrés llegit per l'Acadèmic Electe

JAUME BECH i BORRÀS

el dia 19 de desembre de 2010

Discurs de resposta de l'Acadèmic Numerari

FRANCESC PUCHAL i MAS

Barcelona
2010

© *Jaume Bech i Borràs*
© *Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya*

Edita: Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya
Carrer del Carme, 47
08001-Barcelona
Telèfon: 93. 317. 16. 86
E-mail: secretaria@ramc.cat

Disseny gràfic i compaginació: Joan Pujol i Ros

Producció: MRR. Barcelona.

Dipòsit legal: B-43.062-2010
I.S.B.N.: 978-84-000-0000-0

Discurs d'ingrés llegit per l'Acadèmic Electe

JAUME BECH i BORRÀS

“Illud medicis omnibus cognitum medicamentum lemnium sigillum”.
La terra lèmnia segellada era coneguda per tots els metges.

Galení. *De Simplicium Medicamentorum*, IX, I, 2.

Excel·lentíssim Senyor President,

Digníssimes autoritats,

Molt Il·lustres senyores i senyors acadèmics,

Senyores i senyors,

És per a mi un gran honor haver estat elegit membre numerari d'aquesta Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya.

Amb emoció, Molt Il·lustres senyores i senyors Acadèmics, us paleso la meva profunda gratitud. És difícil de trobar les paraules adients que expressin la satisfacció i ensems l'agraïment per tan alta distinció, atribuïble més a la vostra amistat i indulgent benevolència que no pas als meus mèrits.

Aquest goig ve incrementat pel fet de coincidir aquest any amb la celebració del 250 aniversari de la fundació del Reial Col·legi de Cirurgia per Pere Virgili, quin bust ens presideix. L'eximi fundador era fill de Vilallonga del Camp, Tarragona, com la meva mare (e.p.r.), vila que fa uns anys em va distingir amb el títol de fill adoptiu, ensems que director científic del Museu-Arxiu Pere Virgili.

Cal subratllar el meu profund agraïment als Acadèmics que em van proposar com a candidat, en especial als Drs. Jacint Corbella, Francesc Puchal, Moisès Broggi, Francesc Solé i Balcells i M. Àngels Calvo; al segon, a més, perquè m'honora amb el seu discurs d'acolliment. El professor Puchal, de qui gaudeixo d'una vella i robusta amistat, extensiva a tota la família, és president d'honor de l'Acadèmia de Ciències Veterinàries de Catalunya i fundador i primer degà de la Facultat de Veterinària del nostre país.

També agraeixo el valuós ajut esmerçat gentilment en les nombroses traduccions del llatí al català, necessàries per al present estudi, per part de l'amic Dr. Josep Closa, i l'amable i espontani guiatge sobre el terreny del Sr. Alateras, de Repanidi, Lemnos (Grècia).

No seria just cloure aquest capítol sense agrair a la meva estimada esposa Na Joana tot el sacrifici que li suposen les moltes hores sostretes a ella i a la família i per tant vull dedicar-li pregonament el present Discurs. Aquesta sentida i justa dedicatòria representa només un petit òbol a canvi del doll constant i abnegat de generositat i comprensió que ella esmerça. Òbviament i per extensió, també hi queden inclosos en la dedicatòria els nostres estimats fills i nets, sobretot pel que pertoca al “dèficit” de temps a ells dedicat per part de qui subscriu aquestes paraules.

Abans d'exposar el meu discurs, és un deure fer sentida recordança al Molt Il·lustre Doctor Jaume Planas i Guasch, darrer titular del setial n. 30, que m'han assignat. Nascut a Barcelona el 27 de juliol de l'any 1915, es va llicenciar en Medicina a Barcelona l'any 1940, amb la qualificació d'excel·lent, la mateixa que obtingué a Madrid l'any 1947 en la tesi doctoral titulada *Las amputaciones en Cirugia de Urgencia*. Becat, viatja a EE.UU. per estudiar cirurgia plàstica, bàsicament amb els professors Owens, Metz, Brown i Brunell. Del darrer, va traduir *La cirugía de la mà* (1951). Des de l'any 1949 va actuar de cap de cirurgia plàstica en prestigioses càtedres i hospitals. Va organitzar el primer Centre de tractament de cremats de la Seguretat Social d'Espanya, a l'Hospital de la Vall d'Hebron. L'any 1971 va crear la Clínica de Cirurgia Plàstica i Estètica Dr. Planas, i l'any 1990 la Fundació Jaime Planas. Autor de més de 300 articles en revistes i d'altres tantes comunicacions a congressos, va impartir unes 450 conferències i fou professor visitant de centres internacionals, com ara la Clínica Mayo. Membre de nombroses societats, va ingressar a l'Acadèmia el 25 d'abril de 1993 amb el discurs *Història de la cirurgia plàstica. Allà i aquí*, que fou contestat pel doctor Joaquín Tornós i Solano. Va morir a Barcelona el 20 d'agost de 2004, a l'edat de 89 anys i serà recordat com una excel·lent persona i com a capdavanter de la cirurgia plàstica i del tractament de cremats al nostre país.

L'elecció del tema d'un discurs d'ingrés no és fàcil. L'opció més senzilla hagués estat un tema de recerca de biogeoquímica ambiental o de geomedicina. Però la vocació per la Història de la Medicina m'ha fet decidir, en especial després de la troballa d'un significatiu discurs del que fou Vicepresident (1836-40) d'aquesta Acadèmia, el Dr. Feliu Janer i Bertran. L'eminent metge, cirurgià i polígraf vilafranquí fou catedràtic de Matèria mèdica a Cervera i a l'Estudi clínic de Barcelona, diputat i també acadèmic de l'Acadèmia de Ciències, i catedràtic de Clínica mèdica a Madrid. Preferentment, es va dedicar a la deontologia mèdica i fou l'introduïdor de l'homeopatia a Catalunya (Calbet i Corbella, 1982). El dia 2 de gener de 1844 va llegir l'esmentat discurs amb el títol *De los viajes médicos*, del que n'he extret alguns passatges, com ara: “Los célebres Bartolino, Ramazzini, Frank y algunos otros han escrito sobre las peregrinaciones o viajes médicos...”. Encara que Janer no ho explicita, cal puntualitzar que en el catàleg de l'Institut Welcome se citen vuit de Franks diferents, i que després d'indagar he aclarit que es referia a Johan Peter Frank (1745-1821) i és en l'obra *Delectus opusculorum medicorum...*, que consta de 12 volums (1785-93), on s'hi troba (vol. XI, pp. 357-82) la *Oratio academica de medicis peregrinationibus*. El nostre acadèmic segueix: “Estas peregrinaciones se emprendieron desde la más remota antigüedad; y empezando por Hipócrates, no dejó este de viajar y recoger sus observaciones y conocimientos médicos en Macedonia, Tracia, Tesalia y otras regiones. Galeno, que recorrió muchas también ¿No fué a Alejandría sólo para ver un esqueleto humano, y a la isla de Lemnos para observar y recoger la verdadera terra lèmnia?”.

Aquesta terra, a la que he dedicat força atenció (Bech, 1977, 1987, 1994, 1996, 1999, 2010), va ser un famós antídoto emprat des de temps pre-hipocràtics fins al segle XX. Fou molt elogiada (sagrada per Galè i divina per Avicenna), cara (i, per tant falsificada) i discutida al llarg de la història. És per motiu de les freqüents adulteracions que Janer empra emfàticament el qualificatiu de “vertadera” transcrivint l'antic mot llatí “vera”.

Crec que al nostre antic i eminent vicepresident li dec l'elecció del tema i gairebé també del títol del present discurs. La decisió presa ha vingut reforçada per la recomanació que fa Andrés Laguna¹, metge imperial i papal, en un paràgraf

del llarg prefaci de la seva obra sobre la *Matèria Mèdica* de Dioscòrides (1677), que diu: “...Quan útil y necesaria sea la peregrinación generalmente a todos los hombres... más que a ninguno sirve tanto el peregrinar como al médico...”.

Per tant, el títol del present Discurs és: ***Terra lèmnia: dades, dubtes i pelegrins***.

1. INTRODUCCIÓ: LA MARE TERRA, COSMOGONIES, SACRALITAT I MEDICINA

Per entendre millor la mítica sacralització de la **terra lèmnia**, objecte del present discurs, he cregut oportú, exposar de bell antuvi, i a manera d'introducció, algunes concepcions dels sacerdots, metges i “phisics” d'antigues cultures, especialment del món grec, respecte de “la mare terra” i de la relació que ben aviat s'establiren amb la medicina i la matèria mèdica primitiva. (A fi d'alleugerir el llistat de la bibliografia emprada, sobretot dels treballs Bech, 1994 i Bech, 1999, n'indicaré la pertinença respectiva de cites incloses amb els superíndex ¹ i ²).

Des d'un punt de vista cosmogònic, els filòsofs de l'antiga Grècia que tracten de la natura consideren la terra com un dels quatre elements bàsics, junt amb l'aire, l'aigua i el foc, constitutius de la matèria. Representants d'aquests principis de “filosofia natural” en són el metge Empèdocles d'Acragas² (492-432 aC.), Demòcrit d'Abdera² (460-370 aC), Plató² (428-348 aC.) i Aristòtil d'Estagira² (384-322 aC.), que era fill de Nicomac, metge del rei Amintas III de Macedònia, pare de Filip.

La medicina antiga està reblerta de misteris, misticisme i màgia (v.g. els sacerdots-metges de l'antic Egipte) i la mitologia hi juga arreu un paper destacat. Exemples paradigmàtics del món grecoromà en són els deus Apol·ló, Esculapi, Quiró, Higea, Panacea, Macaó, Podaliri, etc.

La creença en la sacralitat de la terra ve de lluny. Alguns exemples ja els trobem a la Il·líada d'Homer² (750 aC.), on s'elogia la “divina terra” (concretament

hi ha un himne homèric dedicat a “Gea, mare de tot”. I en el XI, 40, també de la II·líada es diu: “la rossa Agamedes, esposa de Muli, coneixia tants medicaments, com cria l’ampla terra”. Hesíode d’Ascra² (fl. c. 700 aC.) en la *Teogonia* parla de la venerable terra (301), divina terra (499), sòl diví (867), terra fecunda (531), terra portadora de vida (693). En *Els Treballs i els dies* insisteix en els qualificatius de divina terra (480), i de mare terra (564). També en *L’Escut d’Hèracles* s’al·ludeix a la divina terra (288). Anaximandre de Milet² (611-545 aC.) en llur obra *De la natura* escriu que la terra es forma per la dessecació d’una barreja indefinida, que anomena l’*apeiron*. I diu que els homes han nascut del fang o llim. Parmènides de Elea² (fl. c. 475 aC.) en el poema *De la natura* ja esbossa la connexió terra-dona, la mare terra o terra engendradora, que autors posteriors desenvolupen. Sòfocles² (496-404 aC.) sembla que fou l’iniciador del culte a Esculapi. A *Filoctet* ens parla de la terra de Lemnos, i també del sòl fèrtil i sagrat, ens material nodridor i inesgotable, tant a *Filoctet* com a *Antígona*. Empèdocles de Acragas² (492-432 aC.) a *Physica* parla de la terra com un ens benefactor i productor d’éssers vius (“de la terra neix tot, ...el poder vegetal de la terra”). Diu que “la sang és composta de foc, aire, terra i aigua”. Heròdot d’Halicarnàs² (485-425 aC.) en els *Nou Llibres d’Història* recull el concepte religiós que els perses tenien de la terra (I.182). Parla de l’homenatge a la terra i posa èmfasi en llur poder místic i sagrat (“... la terra... que per precés es pot fer produir -V.182-, o bé que en resposta a crims pot quedar estèril...”, “Després que els pelasgs mataren llurs infants i dones, la terra no va donar més collites...” -VI.139-). Tucídides² (460-396 aC.) eminent historiador, descriu amb gran realisme la pesta d’Atenes en l’obra *La Guerra del Peloponès*, però també ens mostra la visió mitològica i mística de la terra. Així en II.15.4 parla del “temple de la terra”. Hipòcrates de Kos² (460-377 aC.), fill de metge i descendent de l’estirp dels Asclepiades, va ésser un “pelegrí”, doncs després d’estudiar a Atenes, va viatjar per la Tràcia, Tessàlia i Macedònia i va morir a Larissa. Se’l considera pare de la Medicina (Plini l’anomena “Princep de la Medicina”). En algunes obres del Corpus Hipocraticum hi ha referències a les terres. En l’obra *De aires, aigües i llocs*, que s’ha considerat el primer llibre de geomedicina i del medi ambient, tracta de la natura de les terres. A *De natura pueri* considera la terra com a nodridora de les plantes, “el sòl serveix a les plantes com l’estòmac als animals o com la matriu de la mare nodreix l’infant. En la obra *De les malalties* insisteix en un paral·lelisme entre el cos humà i els vegetals i entre els humors dels

vegetals i els dels sòls, els vegetals extrauen de la terra els humors semblant als de la pròpia planta. En aquests principis es devien fonamentar les antiquíssimes pràctiques d'aportar esmenes “a fi de que les terres no s’empobreixin i perdin llurs qualitats”. Així, als camps d’oliveres s’hi tiraven pinyols d’oliva i serments a les vinyes. Més endavant comentaré com les sacerdotesses de Diana o Artemísia, abans d’extreure la terra sagrada de Lemnos, hi escampaven blat i ordi, probablement a fi de mantenir llur fertilitat i “qualitats”. Hipòcrates, en l’obra *De natura mulieribi*, cita terres medicinals com ara ocre i terra samia (Bech, 1987). Demòcrit d’Abdera² (460-370 a.C.) era deixeble de Leucip, el fundador de l’escola “atomista”. Segons Varro, fou un *physicus* i també se’l podria incloure en la llista de “pelegrins”, puix que va vendre el seu patrimoni als germans per obtenir l’argent necessari per a viatjar a molts indrets de Grècia, Egipte, Índia i Mesopotàmia. Per Demòcrit “els àtoms son infinits... es mouen girant i van per l’univers... i constitueixen totes les “concrecions” de foc, aigua, aire i terra. En la terra fangosa s’hi van formar aiguamolls i en aquests, per la putrefacció i el calor, es van generar éssers vius, plantes i animals. Lisies² (440-380 a.C.) en els seus *Discursos* hi ha al·lusions a les terres com a ens de fertilitat, productores de collites i, per tant, d’aliments... i en alguns casos com a medicaments: vg. Contra Lysiteos, 3 (“pastava la terra en un morter...”). Xenofò d’Atenes² (430-355 a.C.) tracta la terra de “deesa” (V.12) i parla també de “terreny sagrat”. Plató² (428-348 a.C.) insisteix en la idea de la mare terra. Així a *Les lleis* (XII) diu: “la terra, nostra mare, nodreix als homes...”. Fins i tot escriu: “la terra no ha imitat a la dona en la gestació i part, sinó la dona a la terra”. També afirma que la terra “ge” s’hauria d’anomenar gaia (de genneteira, procreadora), doncs és l’origen de la vida, dels aliments, etc. Per ell, la terra és sagrada, “ha estat consagrada a tots els deus...”. Clar testimoni d’aquesta veneració per la terra en l’antiga Grècia ens ve donat per la constatació de que els juraments fets en nom de gea eren dels més sagrats. L’afirmació de Plató de que “no es pot conèixer el cos humà sense conèixer la natura del conjunt de les coses” implica la interrelació macro i microcosmos, que molt més tard, en el Renaixement tornarà a actualitzar Paracels. Aristòtil d’Estagira² (384-322 a.C.) és considerat el pare de la zoologia i iniciador de l’anatomia comparada. En l’obra *Els elements*, de caire cosmològic, explica que els quatre elements constitutius de la matèria són el foc, l’aire, l’aigua i la terra. També empra el mot terra en sentit que ara en diríem “biogeoquímic”: la terra com a component dels animals i plantes (vg.: com a component dels

ossos, tendons, etc.). Heròfil de Calcedònia (c. 300 aC.) afirma que les plantes neixen i creixen a la mare terra, la deesa terra, i tenen com la seva mare, poders divins. Les plantes, segons Heròfil, són com “mans dels deus” (Talbot, 1978). Pel romà Lucreci (96-55 aC.) la terra és la matriu comú de tot allò que viu (“terra magna parents”). Ovidi (43 a.C.-17 dC.) en *Les Metamorfosis* (l.393) també diu “Magna parents terra est, lapides in corpore terra ossa reor dici” (la terra és la mare de totes les coses i es diu que les pedres són els ossos del seu cos...). Més tard, Plutarc (c. 48 dC.-120 dC.), en una “Precatio Terrae”, insisteix conceptualment en la mateixa idea, amb una expressió semblant: “...dea sancta tellus, rerum natura parents...” (terra, deesa sagrada, mare de la natura, que engendra totes les coses i les regenera...).

Ja en temps medievals, en el *Còdex Vindoboniensis 93*, dedicat a medicina antiga, hi figura una il·lustració en color (9r) que representa la *precatio terrae*. Aquest còdex del segle XIII és còpia d’un altre del segle VI. La imatge representa un home en genuflexió que adora a la deesa terra, que sosté un corn de l’abundància i seu sobre una serp. Probablement, és un simbolisme d’abundor i de poder sobre el mal.

En tota l’antiguitat persisteix la creença en el poder de la terra, que aporta metges i medicines. En un dels molts escrits consultats es diu que Esculapi és un déu que prové de la terra. I molt més tard, Paracels¹ (1493-1541), el pare de la iatroquímica, afirma que la terra és una gran farmàcia. Poc després, Palissy¹ (1510-1589) escriu: “... sens dubte, la natura prefereix els remeis que ella prepara lentament en llur si, a tots els que fabriquem ràpidament en els nostres laboratoris de química...”.

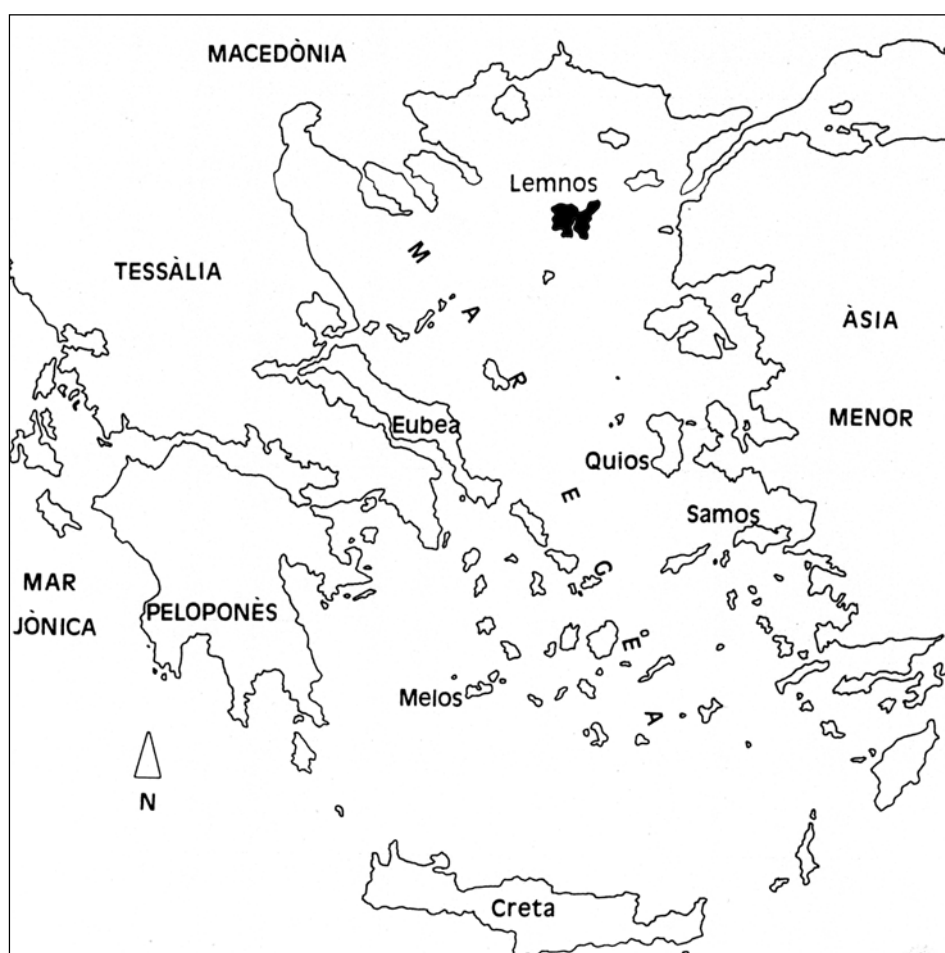
No voldria cloure aquest apartat general sobre la mare terra: cosmogonies, sacralitat i medicina, sense recordar tres cites de literatura religiosa, dues de l’Antic Testament i una tercera d’autor islàmic. La primera és del Gènesi (c. s.X aC.), on se cita el fang (textualment “pols de la terra”) com a matèria primera emprada per Déu per fer el cos humà. La segona és del capítol 38 del Eclesiastés (c.s. X aC.), parla dels metges i dels remeis. Diu: “Honora al metge... que també a ell l’ha creat el Senyor... perquè de l’Altíssim ve la guarició... El Senyor ha creat de la terra els remeis...”. La tercera cita és d’una obra del metge andalusí

Ibn Yulyul (m. 994), per tant un text escrit uns dos mil anys més tard que l'article 38 de l'Eclesiastés. Diu així: "Déu va crear la curació i la va repartir entre les plantes que neixen de la terra, els animals que hi caminen a sobre i neden en l'aigua, i els minerals enterrats a l'interior de la terra. En tot això hi ha la curació, la misericòrdia i l'auxili de Déu".

Una síntesi planera de l'exposat en aquesta Introducció crec que l'expressa el següent paràgraf de Fresquet (1999): "En tots els sistemes mèdics s'ha recorregut i es recorre als minerals per lluitar contra la malaltia, entesa aquesta en un sentit més ample del que ho fa la medicina científica moderna, així com per a prevenir-la. En la cosmovisió dels pobles, les pedres, les roques, els minerals i similars, ocupen un lloc dins l'estructura de l'Univers. A vegades se'ls ha atribuït vida pel fet de que es generen en les entranyes de la Terra o procedeixen dels cels".

2. TERRA LÈMNIA: DADES

La medicina implica gairebé sempre l'ús de medicaments. Clàssicament, aquests eren l'objecte de la Matèria mèdica, en la que hi predominaven les plantes, encara que no hi mancaven minerals i animals. Per exemple, en les edicions més completes de la *Matèria Mèdica* de Dioscòrides hi consten unes 600 plantes, 90 minerals i 30 animals. Dins les drogues minerals, ben aviat ja es varen emprar "terres medicinals". De fet, l'ús d'aquestes és més antic que la humanitat, ja que animals preexistents a l'home guareixen llurs nafres rebotant-se en el fang d'aiguamolls, estanys i rierols. L'home prehistòric observà aquest fet i per instint de conservació i mimetisme assajà les argiles amb finalitats curatives. Ja en la tauleta de Nippur¹ (2100 aC.), a Mesopotàmia, que és un dels textos amb contingut mèdic més antics, se citen uns 120 medicaments de natura mineral, entre els quals s'inclouen argiles. També aquestes eren emprades a l'antic Egipte. En diversos papirs¹ (Ebers, Edwin Smith, Hearst de Berlin, de Londres, Carlsberg n° 8, Chester Beatly n° 6, etc) se citen fang negre, terra de Nubia, ocre i d'altres. El mateix Galè parlà de les virtuts curatives d'aquestes terres d'Egipte. Altres terres medicinals conegudes foren la sàmia, chia, armènia, cimòlia, entre d'altres, però sobre totes destacà la terra lèmnia. Galè¹ va escriure que la terra lèmnia era "coneguda per tots els metges ("illum medicis omnibus cognitum medicamentum").

Situació de l'illa de Lemnos al nord de la mar Egea.

Ja Homer¹, Hipocrates¹, Teofrast¹, Dioscòrides¹ i Plini¹ havien citat una rúbrica lèmnia... i, com ens recorda Jané, “Galè fins i tot va peregrinar a Lemnos...”.

Després del que antecedeix sembla adient ara de preguntar-nos perquè la terra lèmnia fou tan famosa i emprada al llarg de la història fins a mitjant del segle XX. Tractaré de respondre la pregunta aportant dades, que ensems, cosa freqüent a la història, comportaran certs dubtes. L'intent d'esbrinar aquests dubtes va ser causa de diversos pelegrinatges a Lemnos. Una síntesi d'aquest programa és l'objecte a desenvolupar seguidament.

2.1. Lemnos, cruïlla estratègica: de la mitologia a la història

Lemnos és una illa grega situada al NE del mar Egeu. Té una superfície de 477 Km² i un perímetre de 260 km (Gerondoudis i Gerondoudis, 1990). Té forma de trapezoide invertit, amb dos golfs importants, al N, el de Bournia i, al S, el de Moudros, entre els que hi ha un estret istme de només uns 4 km. Dista 32 milles del mont sagrat Athos i 34 milles de l'entrada a l'estret dels Dardanel, no massa lluny de Troia. Es troba doncs en una cruïlla estratègica de pas del mar Negre al Mediterrani, d'Europa a Àsia, via Grècia-Turquia. Aquesta situació privilegiada ha influït molt en la seva mitologia i història, plenes d'esdeveniments bèl·lics, ocupacions i dramàtics canvis de “propietari”: egeus, sintis, pelasgs (900 a.C., segons Herodot), perses (511 a.C.), grecs (Miltiades conquista l'illa el 510 i hi romanen fins el 493 a.C., quan els perses la reconquisten), grecs (479 a.C.), macedonis (353-346), grecs (346-315 a.C.), macedonis (315-307), grecs (307-197), romans (197-168), grecs (168-146), romans (146-330), bizantins (330-900), turcs (900-924), venecians (924-1277), bizantins (1277-1365), amb un curt període genovès (1365-1391), bizantins (1391-1395), turcs (1395-1475), venecians (1475-1479), turcs (1479-1912), amb una brevíssima estada dels russos l'any 1770. Els grecs en són els amos des de 1912 fins ara, excepte una ocupació alemanya (1941-44). El 1923, els aliats de la primera guerra mundial van signar amb Turquia el tractat de Lausana, quina clàusula 4.3 deia que Lemnos i Samotràcia havien de quedar desmilitaritzades (més endavant em referiré de nou a aquest tema). Cal aclarir que, en general, en els períodes de dominació turca, bona part dels lemnians d'ètnia grega varen romandre a l'illa,

sobretot en pobles cultivant la terra i la cria de bestiar (especialment cabrú) i varen conservar la llengua i la religió ortodoxa. Malgrat aquestes vicissituds, la terra lèmnia se seguia extraient, segellant amb cerimonials religiosos, primer celebrats per sacerdotesses del temple d'Artemisa o Diana i més tard per part de monjos ortodoxos, i era exportada arreu, des d'abans del s. V aC., la qual cosa ja és un bon testimoni de la seva persistent fama. També la presència del volcà Masiclos, avui extingit, al E. de l'illa, però actiu en temps homèrics i fins l'any 197 a.C., segons el metge Pausànias, ha influït en les llegendes mitològiques de Lemnos. El paper de cruïlla de pas per exèrcits enfrontats en la guerra de Troia, en sentit W-E, i de Jason i els Argonautes en sentit S-N vers la Còlquida, en la recerca del velló d'or incrementà el patrimoni mitològic. Un dels herois de la guerra troiana, Filoctet, va ésser mossegat per una verinosa serp de mar, “guardiana del temple de Chryse”. Les pestilents ferides l'hi foren curades amb terra lèmnia per Asclepiades o per les sacerdotesses del temple d'Artemisa (altres versions, com ara la de Sòfocles en l'obra *Filoctetes*, situen la difícil curació de Filoctet a la mateixa Troia, per obra dels metges Podaliri i Macaó, fills d'Esculapi). Al llarg de la història l'illa ha rebut noms diferents: Lemnos (“blanc” en fenici), Dipolis (“dues ciutats”, perquè al W hi ha Mirina i al E Hefestias), Aethalia (“fumejant”, per antic volcà actiu que hi havia. Homer, Heràclit d'Efes, Sèneca, Sòfocles i Eusthatius, en les seves obres fan referència a les flames del Masiclos), Sintis, en record dels seus primers habitants, Ipsipilea, degut al nom de la reina Ipsipili, filla del rei Toas i de Mirina (segons la mitologia, Toas fou el primer rei de Lemnos i era fill de Dionis i Ariadna), Stalimene (nom emprat per italians i turcs), Ofiura i d'altres.

Segons la mitologia, Zeus va expulsar de l'Olimp a Vulcà (alguns diuen perquè era coix i d'altres perquè Zeus es va irritar al defensar Vulcà a la seva mare Hera en una disputa amb el marit, que era el mateix Zeus), i va caure sobre una muntanya fumejant, el volcà Masiclos, vora del qual va instal·lar les seves trepidants fargues, a Hephestos, després de curar-se les nafres amb la terra de Lemnos. Des d'aquells remots temps, el lloc de la caiguda és sagrat, amb l'esmentada terra admirable de poders curatius (la terra lèmnia). Allí s'hi edificà un temple dedicat a Artemisa, on les sacerdotesses, que també havien socorregut a Filoctet, amb grans cerimònies extreien una quantitat de terra, que “pastada” amb aigua de la venerada font Ftelidia, consagrada a Apol·ló-Lycius, i “purificada” de les pedres, graves i sorra, era dividida en petites porcions, que s'arrodonien

i segellaven amb el signe de la cabra (segons Dioscòrides) o de Diana, segons Galè, i després d'assecar-les s'empraven a manera d'antídot per emmetzinaments, mossegades d'animals rabiosos, picada d'escurçons, contra la pesta, en la cura de nafres com eficaç hemostàtic, etc. Galè i d'altres la denominaven terra sagrada, perquè només la podien manipular i segellar las sacerdotesses de Artemisa o Diana (amb el segell "sagrat"). Avicenna en va dir terra divina (lutum divinum), perquè la preparava una dona divina, Bartemise (versió llatina de Gerard de Cremona, 1535, pàg. 341, Venècia). Tinc el dubte de si en la traducció es van equivocar i van escriure Bartemise en lloc de Artemise o Artemisia, Diana (caldrà consultar una versió àrab, o l'incunable hebreu, traduït de l'àrab per Josef Lorki i Natan ha-Me'ati, Nàpols, 1491). Amb l'edecte de Milà (313) l'imperi romà adoptà el cristianisme. Posteriorment (330), l'emperador traslladà la capital a Bizanci, que passà a anomenar-se Constantinoble. A Mirina, en el s.IV sorgí la seu d'un bisbat depenent del Patriarcat de Constantinoble, i el temple de Diana, a la falda del turó Mosiclos, probablement degué ser derruït i a sobre hi van edificar una capelleta que anomenaren Sotira i que encara existeix actualment. Allí, cada any, només en un sol dia, el 6 d'agost (amb els ortodoxos), s'iniciaven les cerimònies de l'extracció de la terra sagrada. Al menys es van celebrar aquestes cerimònies fins l'any 1890 (Bech, 1994).

Aquest és un esbós de dades sobre l'illa de Lemnos, i de l'indret on durant uns 3000 anys ha estat el bressol (origen i preparació) del primer medicament "enregistrat" de la Història (Bech, 2010).

2.2. Recull d'autors i obres que al llarg de la Història s'han ocupat de la terra lèmnia.

Se segueix un ordre cronològic de breus referències, degut a l'obvia limitació d'espai. Només en alguns casos justificats, s'ampliarà la informació en els següents capítols.

Homer¹ (750 aC.), ja citat, pel passatge de la *Il·liada*, en la que Filoctet és curat de les seves "pestilents nafres" amb la terra sagrada del temple d'Asclepi, i en altre lloc referent a Vulcà.

Hipòcrates¹ (460-377 aC.), anomenat príncep de la Medicina per Plini, en algunes obres del denominat “corpus Hipocraticum”, entre altres terres medicinals, cita terra sigillata.

Teofrast d'Eres¹ (372-288 aC.) deixeble de Plató i Aristòtil, se'l considera pare de la botànica. En el tractat *De lapidibus* parla de la rubrica lèmnia, de lemnian miltos i de la terra lèmnia. Però sembla que es referia a la rubrica lèmnia, no a la terra sagrada medicinal.

Nicandre de Colofó¹ (fl. 275 aC.) era sacerdot al temple d'Apol·ló, i va preparar i escriure un famós poema sobre la no menys famosa triaga, que conté terra lèmnia.

Marc Vitruvi Pollius¹ (fl. s.I aC.) fou un destacat arquitecte i hidròleg, autor de *Els Deu llibres de l'arquitectura*. En aquesta famosa obra cita diverses terres medicinals, entre les que no falta la rubrica lèmnia o terra de Lemnos o terra sigillata (p. 139, ed. Laet, 1649).

Scriboni Largi Designaziano¹ (10 a.C.- 54 dC.) fou un metge coetani dels emperadors Tiberi i Claudi. Va escriure *De simplicibus i De compositione Medicamentorum liber*. En la darrera cita la rubrica lèmnia.

Plini el vell o Plini II¹ (24-79 dC), gran naturalista coetani de Trajà, en el capítol XIV, llibre 35, de la seva *Història Natural* escriu:” la rubrica de primera qualitat és la terra de Lemnos, molt elogiada pels antics; només es ven segellada, la qual cosa ha fet que s'anomenés sphragis (segell). S'empra com a liniment entorn dels ulls, endolcint llurs secrecions i dolors. Impedeix la secreció de l'egilops (fistula lacrimal). En ús intern es pren amb vinagre contra l'hemoftisi. També entra en tots els antidòts usuals (...óm nibus ideo antidotis familiaris...).

Pedaci Dioscorides¹ (s.I dC.), nascut a Anazarbe, Cilícia. Fou metge militar en temps dels emperadors Claudi i Neró i sembla que va viatjar a Síria, Grècia, la Gàlia i la península Ibèrica, a més d'Àsia Menor, d'on procedia. Per tant es pot incloure entre els metges i naturalistes “pelegrins”. Va escriure sis llibres sobre *Matèria Mèdica* (alguns autors creuen que el sisè és apòcrif). He

Extracció de la terra lèmnia
Matèria Mèdica de Diòscorides. Codex arab d'autor anònim. Bagdad, 1224.
(Il·lustració: Smithsonian Freer Gallery of Art, Washington, D.C.)

A hac contrarijssimae sunt differentiae. Aliae harum in medio sunt, alteri atque alteri magis accendentes atque adeo quaedam etiam quae ex aequo ad vnguem in medio, pari intervallo ab utraque distant.

Aliae sunt terrae differentiae ex diuersi generis corporum natae commistione: qua ratione lapidosa & arenosa habentur. Atque admixtam talium substantiam segregant large atque effusione ac maceratione, dum totum humidum efficitur: cui n. id effectum est, id quod deservit atque inest Lapidosum atque arenosum, id omne subsedit, & terra exacta supernata. Tale quiddam & in Lemnia terra visitur, quae cognominatur quiddam Milton Lemnia, id est rubrica Lemnia: & alij quiddam Sphragida Lemnia, hoc est sigillum Lemnium, ob impressum videlicet illi sigillum Dianae sacrum. Siquidem hanc terram sacerdos cum patrio quodam honore sumens, haud maculatis animalibus, sed tritico atque hordeo pia menti gratia terrae redditus, in urbem deportat. Quam deinde aqua macerata, atque in lutum redactam, ubi valenter coctur bavit, paulumque inde quiescere sinit, aqua quae supernata, primum aufert: & mox quod sub ea est pingue terrae tollit, ac reliquum duntaxat quod ad imum subsedit, lapidosum scilicet & arenosum relinquit ut inutile ac superuacuum. Porro lutum illud pingue usque eo desiccat, dum mollis ceræ consistentiam accipiat: huiusque exiguis acceptis particulis, sacrum Dianae signum imprimi: ac postea rursum in umbra liccandum reponit, donec omnem plantae humiditatem mittat, fiatque illud medicis omnibus cognitum medicamen Lemnia Sphragis siue sigilli: sic enim quiddam illa cognominant ob impressam illi Sphragida hoc est sigillum: cui etiam nonnulli ob colorem, Lemnia Milton siue rubricam appellant. Eundem ergo quem rubrica colorem obtinet, verum ab ea differt, quod contactu non contaminet atque illa: & secundum collem in Lemno, qui totus colore fulvo est, & in quo neque arbor, neque saxum, neque planta nascitur, tamen huiusmodi terra visitur. Porro Tres eius signantur differentiae, Vna quae posuimus terrae sacrae, quam alij nemini praeter unam sacerdotem contingere fas est: Altera vero eius quae re vera milios est, siue rubrica: vtuntur autem ea potissimum fabri: Demum tertia eius quae extergit, qua vtuntur qui lintea & vestes lauant, quibus utique collibitum est. Ceterum cum & apud Dioscoridem & alios quosdam scriptum legissem, Lemniae terrae hircinum misceri sanguinem, atque ex luto quod ea mistione conficiebatur, sacerdotem Lemnias quas vocant Sphragidas tum conformare, tum consignare, cupiebam profecto & ipse missionis modum inspicere atque symmetricam. Itaque quemadmodum in Cyprum nauigaueram videndorum, quae in ea sunt, metallorum gratia, & in Coelen id est causu, Syriae Palaestinae pariter profectus fueram, bituminis & aliorum quorundam inspicendorum causa, ita nec in Lemnia enauigare piguit, ut quantum sanguinis terrae admisceretur, conficerem. Nam cum iterum ex Asia Romam pedestri peterem itinere per Thraciam & Macedoniam, potius a Troade Alexandria in Lemnia ad nauigavi, nactus illic nauem quae ad Thessalonicae cursum destinabat. Conueniebam autem cum nauclero, ut in cursu Lemno appelleret. Et sane ille praestitit, sed non ad eam ciuitatem ad quam oportebat. Antea enim nescieram duas esse in insula ciuitates, sed credebam, ut Samus, Chius, Cos, Andrus, Tenus, & omnes adeo quae in Aegeo sunt mari, vna duntaxat ciuitatem habent toti insulae cognominem, ita & Lemnum nominis sui vnam habere ciuitatem. Porro ut ex navi descenderam, intellexi ciuitati nomen esse Myrina: nec in regione ciuitatis illius aut Philoctetis templum esse, aut sacrum Neptuni collem, sed in altera quae vocaretur Hephestias: nec ciuitatem eam Myrinae esse propinquam. Cumque me Nauclerus expectare non posset, distuli, ut esset Roma in Asia redirem, tum Hephestiada viscerem: id quod feci prout speraueram & proposueram. Nam ubi ex Italia in Macedoniam traiecissem, eamque penitus totam pedestri itinere pertransissem: peruenissemque Philippis, quae ciuitas est finitima Thraciae: inde ad mare descendit quod proximum aberat centum viginti stadiis: primumque Thasum transiit, distantem plus minus ducentis stadiis, atque illinc in Lemnia septingentis, ac rursum ferme septingentis in Alexandriam Troadem traieci. Ac proinde sane ex industria tum de nauigatione, tum de stadiis adscripsi, ut si quem eadem, quae me, caperet Hephestiada visendi cupiditas, cognito eius situ sic nauigationem institueret. In tota namque insula Lemno orientem spectat Hephestias, occidentem vero Myrina. Et quod a poeta dictum de Vulcano est, qui graece dicitur Hephestus, Decidit in Lemnum, propter collis naturam occasionem sumpsisse fabulae crediderim: apparet enim combustio similis tum colore ipso, tum etiam quia nihil in eo nascitur. In hunc itaque collem sacerdos, quo tempore ego ad insulam accesseram, egressa, certo quodam tritici hordeique numero in terram coiecto, alijsque quibusdam pro religione patria perpetratis, plaustrum totum terram impleuit. Atque ubi in urbem coeui, quo dixi modo, illas fama hominum adeo celebratas Lemnias Sphragidas preparabat. Visum ergo mihi erat percitari, nisi quid vniuersa antea hircini aut caprini sanguinem huic misceri solitum memoriae proditum accepisset. Quo audito oēs in risum soluti sunt, nec igitur sane quiuis ex vulgo, sed viri oppidoque eruditi cum in alijs, tum praecipue in vniuersa patriae historia. Quin & a quodam librum accepi quondam ab incolarum quopiam conscriptum, qui omnem Lemniae terrae usum docebat. Quamobrem nec me quoque piguit huius medicamentum periculum facere, acceptis fragidum viginti millibus. Sed & is, a quo librum dono accepi, inter principes habitus ad multa hoc utebatur medicamine. Siquidem ad vulnera tum vetera, tum cicatricis inducendae contumacia: ad haec ad morsus viperarum, atque adeo oēs ferarum morsus: nec non aduersus medicamenta lethalia: non ante modo exhibere, sed & post Sphragide vti consueuerat. Addebat porro sese periculum fecisse medicamentum, quod quia fructum iuniperi accipit *Διά τὸν ἀρνιὸς ὀστέων* Quinta Classis, nuncupatur,

consultat especialment les versions de Ruelio (Paris, 1516), Pinet (Lió, 1655) i dues de Laguna (Amberes, 1555 i València, 1677). El capítol 72, p. 543, de l'última citada, dedicat a la terra lèmnia, diu: "...sol venir de Lemnos, illa de moltes llacunes, i es forma en una certa cova molt cavernosa...", de la qual s'extreu i després de neta i barrejada amb sang de boc, li donen forma de pastilles i li marquen un segell que té una cabra esculpida. A partir d'aquí se'n diu segell de cabra. Beguda amb vi és molt enèrgica i potent contra els verins mortífers i s'i se'n beu abans d'ells, els fa vomitar. Serveix contra les picadures i mossegades de les feres verinoses. Es barreja en antidòts i alguns l'empren en sacrificis. A més, és útil contra la disenteria. És el bol armeni oriental i la terra segellada.

Andròmac el Vell¹ (s.I dC.), de Creta, fou arquiatre de Neró (primer arquiatre reconegut al llarg de la Història de la Medicina). Se li deu la reforma de la triaga magna. Ja s'ha dit abans, que un dels ingredients que conté és la terra segellada (sigilli lemni).

Areteu de Capadòcia¹ (c. 150-200) cita en diverses obres, com ara *De curatione vitiorum columellae*, *De morborum acutorum curatione* i en *De sanguine rejectionis*, "terra lemniam" i "sigillu lemnium".

Galè¹ (138-201), metge de Marc Aureli, és la figura magna de la medicina romana (Alexandre de Tralles el qualificà de "diví" Galè). Neix a Pèrgam, Àsia Menor, de rica i culta família grega. Realment Galè és el pare de la terapèutica. Descriu terres medicinals i llurs propietats en moltes obres, com ara *Simplicium medicamentorum temperamentis ac facultatibus*, *De antidotis*, *De compositione medicamentorum localium sive secundum locos* i *De compositione medicamentorum per genera*. Al llibre novè del citat en primer lloc, hi dedica el primer capítol a "De terris", i en l'apartat segon "De differentis nominata passim terrae", parla de la terra lèmnia i n'explica molts aspectes, fruit dels seus viatges a Lemnos, que detallaré en el capítol dedicat específicament a pelegrinatges. Aquesta terra, també anomenada "sigillu Dianae sacrum", "terra sacra" i "lemnias sfragidas", es presenta com tauletes segellades amb un segell imprès amb la figura de Diana o la d'una cabra. Era una terra roja que no tenia les mans. Provenia del cim d'un turó rogenc proper a la ciutat de Hefestia, situada a la part oriental de l'illa. De fet, s'empren tres varietats de terra lèmnia: la

primera, a la que m'he referit fins aquí, és l'anomenada sagrada i que ningú, a excepció de les sacerdotesses del temple de Diana, podia tocar; la segona, anomenada rubrica fabril o tectònica, és emprada usualment per fusters i mestres d'obres (per guixar ratlles) i la tercera és la denominada terra fullonica o de paraire, emprada per desengreixar i netejar roba. La primera, la segellada, és la medicinal, emprada per curar nafres recalcitrants, picades d'escurçó, mossegades de feres i contra verins mortals. Barrejada amb ginebrons constitueix el remei anomenat "Dia arceuticon", efectiu emètic antiverí, en cas d'ingestió de cantàrides o de llebre de mar. Presa amb vi aigualit o externament barrejada amb vinagre fort curava les mossegades de gos rabiós. També va bé per nafres recents i per curar tumors malignes. Algunes de les cites de terra lèmnia en llibres de Galè són: "Triaga ad pisonem", "Compositionem pastillorum ex viperis" (a la segona part del *Poematis Andromachii*) i "Triaca d'Andromachis junioris". A *Antídots*, emprà indistintament les denominacions de "rubrica lemnia", "terrae sigillate" i de "sigilli lemnii", i la cita en 16 receptes. A *Compositionum medicamentorum localium sive secundum locos*, llibre *decem* cita la terra o creta lèmnia o rubrica lèmnia 11 vegades. A *De Compositionum medicamentorum per genera*, llibre IV, cita la terra lèmnia o lèmnia sfragis al tractar "De metodo parandorum medicamentorum ad maligna ulcera et agre cicatricem admittentia..."

A més de la terra lèmnia, Galè cita altres terres medicinals com ara la sàmia, sinòpica, selinusia, chia, cimòlia, erètria, ampelites, egíptia i d'altres. Fruit del seu gran poder d'observació, experiència i intuïció, afirma que qualsevol terra té poder curatiu per llurs propietats "dessecatives" (ara en diríem poder adsorbent). Aquestes es manifesten, quan les terres "es renten i alliberen d'elements grollers" (volia dir que s'enriqueixen en fraccions fines, com llim i argila). Amb aquestes agudes precisions, Galè s'avança més de 1.500 anys a semblants observacions fetes pels especialistes en argiles medicinals.

Fruit de les seves observacions a Egipte, escriu: "a Alexandria i per tot l'Egipte he vist emprar la terra egíptia envoltant les cames, cuixes, el costat, braços, l'esquena, el pit i altres parts del cos, per curar hidropesia, malalties de la melsa, hemorroides, inflamacions i dolors persistents... que certament s'han curat amb aquesta terra".

Oribasi Sardinianus¹ (Pergam, 325-403) a *Collectorum medicinalium* cita “terra lèmnia” o “lemnium sigillum” en 7 fórmules.

Aetii d’Amidas¹ (502-75), metge de Justinià, va escriure vuit llibres, *Tetrabiblos*. En el primer, dedica un capítol, el “secundo sermone,” a les terres medicinals. I l’apartat IV, a “De terra Lemnia”. A *Tetrabiblos*, he registrat 35 cites de terra lèmnia (Bech, 1994). Afirmar que el bol oriental és la terra lèmnia de Galè.

Paulum Aegineta¹ (625-690) en la seva *Opera...* (Cornario interpret., 1567) cita 14 fórmules amb terra lèmnia.

Nicolau Myrepsos¹ (fl. 1277), també bizantí, en les obres *Dynameron* i *De compositione medicamentorum opus* s’hi troben 55 cites de terra lèmnia o “lemnii sigilli”.

Al-Razi o Rasis¹ o Abu Bark Muhamed Ibn-i-Zakariya (865-932), persa, anomenat el “Galé dels àrabs”, va escriure moltes obres: *Continents* o *Al-Havi*, *Tractatus ad Almansoris*, *De aggregationibus*, *Liber divisonorum*, *De secretis in medicina qui liber aphorismorum appellatur*, *Disertatio quod lutum translutum*, etc. En el *Liber ad Almansoris* (traduït per Arculani, 1493, Venècia) hi he trobat 35 cites de terra sigillata.

Mesué el jove¹ (m. 1013 al Caire), qualificat per alguns autors com a “príncep de la farmàcia”. D’ell he consultat diverses obres, com ara *Ioanes Mesue medici clarissimi opera*, *Canones*, *Grabadin*, *Antidotarium*, i d’altres. He trobat 19 cites de “terra sigillata vel lutum lemnium vel sfragide”.

Ibn Sina o Avicena¹ (978-1036). Originari de Afchana, Corasan, Pèrsia. Fou anomenat “príncep” de la medicina àrab. La seva obra cabdal és *Regla* o *Canon Medicinal*, on hi consten 49 cites de “terra sigillata”, “lutum divinum”, “Lutu lemnio”.

Juan Serapíó¹ el Jove o Yuhanna ibn Sarabium (fl. 1070) en l’obra *Ioannis Serapionis De simplicium Medicamentorum historia: libri septem* (versió de

Mutono, Venècia, 1552), p. 141, exposa moltes sinonímies de la terra lèmnia: “terri Machtim”, seu tin Machtum”, “Lemnia terre”, “Lemnia miltos”, “Sphragis”, “Sphragis Aigos”, “Lemnia terra seu Lemnia rubrica, seu Lemnium sigillum, seu Caprae sigillum”, terra sigillata, terra sellada. Altres dues importants obres són: *Pandectarius medicina simplicia* i *Platearius De simplici medicina...dictus Circa Instans*. En total, entre les receptes d’una i altra, hi he comptabilitzat 12 cites de terra sigillata.

Bartholomaeus Anglicus¹ (fl. 1220-40) inclou la medicina en una enciclopèdia titulada *De proprietatibus rerum*, que consta de 19 llibres. En el XVI, diu que “la tierra sellada es llamada sarracénica o tierra plateada y es blanca...” (Trad. De Fray Vicente de Burgos, Toulouse, 1494).

Bernardus de Gordonio¹ (m. c. 1320). L’obra més coneguda és *Lilium medicina*. D’aquesta, s’ha revisat l’edició príncep (Venècia, 1492), on hi consten 16 cites de terra sigillata.

Guy de Chauliac¹ (1300-70) escriu *Inventarium* o *Chirurgia magna*. A la B.U.B. (inc. 490) hi ha una edició en català (1492) feta per Bernat de Casaldo, doctor en Medicina i “protophisic del Senyor Rey e canceller del studi de arts de medicina de la ínclita ciutat de Barcelona i Jeroni Mas Novell, cirurgia doctissim...”. Inclou 14 cites de terra sigillata.

Pere d’Argelata¹ (m 1423) escrigué *Chirugia*. He revisat l’incunable N. 513 de la B.U.B. Inclou 38 cites de terra sigillata.

Al segle XIV hi ha grans epidèmies de pesta negra. Tristament famosa és la del any 1374. És ben coneguda la petició de Felip de Valois¹ (1348) a la Facultat de Medicina de Paris d’un remei per la pesta negra, essent la resposta institucional la recomanació de bol d’armènia i terra sigillata, entre alguns “medicaments” escollits.

El *Ricettario Fiorentino*¹ (1498) és la primera farmacopea coneguda. Fou redactada pel “famosíssim Col·legi dels eximis Doctors en Art i Medicina de l’ínclita ciutat de Florència”. Inclou 11 cites de terra sigillata.

Preparació de la terra sigillata de Lemnos (Làmina de Parke-Davis).

TERRA LÈMNIA

Grècia (època antiga)

Heroi Filoctetes

Terres d'època grega, romana i medieval

Símbol de Diana

Terra lèmnia, amb sagells antics.

Manliis de Bosco¹ (fl. 1490), nat a Alexandria, és l'autor d'un extens formulari (739 receptes), el *Luminare majus*, del que se n'han revisat dues edicions (Locatellus, 1496 i Mutoni, 1536, ambdues de Venècia). S'han trobat 36 cites de terra sigillata, 4 de terra lèmnia i 3 de lacuna, amb explicacions tals com: "Simo Juanensis dicit lemnias... lemnias est terrae sigillatae... ex loco lemnias". És difícil de saber quina proporció de les 36 "sigillata" s'hauria d'afegir a les 4 explícites de "lemnias", és a dir si Manlii les considerava "sinonimes".

Pere Pintor¹ (1423- 1503), valencià, metge del papa Alexandre VI, escriu *Aggregator sententiarum de preservatione et curatione pestilentia*, que inclou 14 cites de terra sigillata.

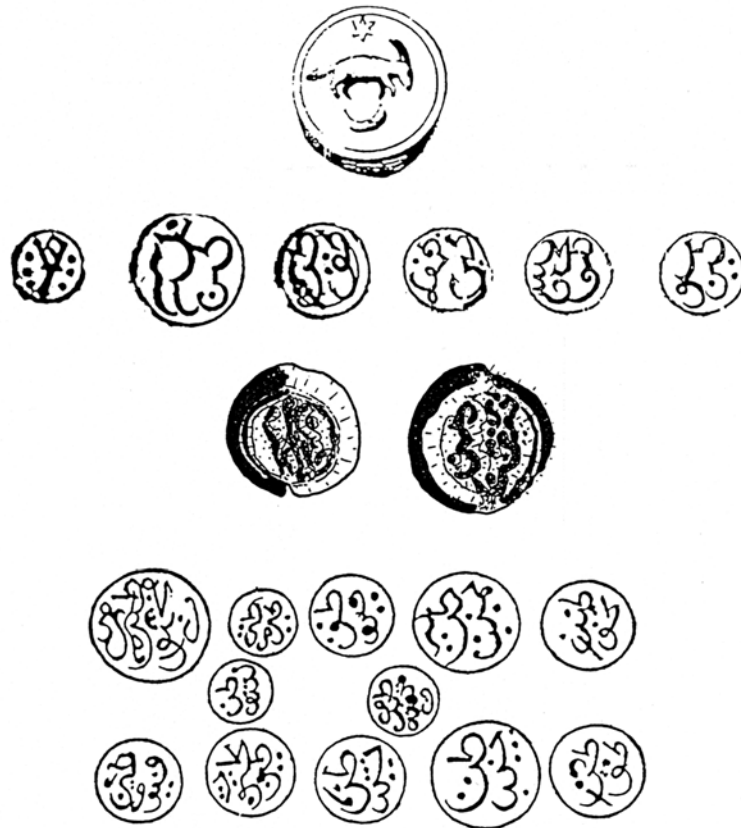
Pere Benet Matheu¹ (fl. 1466), apotecari barceloní, el 1497 acabà d'escriure el primer llibre d'ensenyament per a apotecaris fet per un apotecari a Espanya. A títol pòstum, el 1521, fou imprès a cura del seu fill Pere Matheu, també apotecari. Conté 12 cites de terra sigillata, 7 de terra lèmnia, 2 de lacuna i 1 de "lutum divinum". Aquí, com ja he comentat quan el *Luminarium majus*, és difícil endevinar si totes les terra sigillata, o quantes d'elles, corresponen a terra lèmnia. Aquest fet és freqüent en moltes obres escrites a partir d'aquestes dates, per la qual cosa ja no insistiré més en recordar-ho.

La *Concordie Apothecariorum Barchinone*¹ (1511) és la primera farmacopea publicada a Espanya i la segona del món. De terra sigilata hi ha 7 cites i 1 de terra lèmnia. Cita la terra sigillata com ingredient a les següents preparacions: "Triaga magna Galieni, secundum Nicolaum", "Filonum persicum, secundum Avicena" i "Confecio de Jacinto" ("peste probata"). La terra sigillata, junt amb el bol armeni, els cita a "Trociscum de terra sigillata, secundo Mesue" i "Atanasia, secundum Nicolaum. (textualment, consta: Boli armenici et Lemnias).

Jacobo Sylvio¹ (1478-1555) a *De medicamentorum simplicium delectu...* (Venècia, 1543) s'hi troben 12 cites de terra lèmnia (incloses "terra sigillata", "sigillum lemnium" i "sphragide lemnia").

Andrés Laguna¹ (1491-1560), nascut a Segòvia, fou metge de l'emperador Carles V i dels papes Pau III i Juli III. Va traduir al Castellà la *Materia mèdica*

TERRES D'ÈPOCA ÀRAB

S. XV-XVI (Petrus Bellonius, 1555)

S. XV-XVI (Museum Wormianum)

Terra lèmnia, d'època turca.

de Dioscorides (1555, Amberes) i, a més, fou autor de *Epitomes ómnium Galeni* (Venècia, 1548), *De articulari morbo...* (Roma, 1551), *Discurso breve sobre la cura y preservación de la pestilencia* (Salamanca, 1566), etc. Per nosaltres, aquí, el més important són els seus comentaris en la versió del Dioscòrides, especialment, en el que pertoca a la terra lèmnia (p. 543, València, 1677). Laguna creu que la “tierra lemnia perfecta es el que se dice falsamente bolo armeno oriental...”.

Jean Fernel¹ (1497- 1558) a *Universa Medicina* (1567) inclou 29 cites de terra sigillata (14 de terra lèmnia, 11 de terra sigillata i 5 de “sigillum lemnium”).

Georgii Agricolae¹ (1494-1555), nat a Glauchau, Saxònia, fou metge, farmacèutic i eminent mineròleg, autor de *De re metalica*, *De natura fossilium*, *Bermanus sive de re metalica dialogus* i d’altres. Exposa 12 referències a terra lèmnia.

Antonio Mussa Brassavola¹ (1500-55), metge de Ferrara, autor de nombroses obres. S’ha revisat *Examen omnium loch, id est linctum, ...apud Ferrarienses pharmacopolas* (Lió, 1561). Hi ha 15 cites de terra sigillata.

Hieronimus Cardano¹ (1501-76), a *De Subtilitate* diu que entre les argiles, la terra lèmnia és la més excel·lent i va a pes d’or... (1642, Ruan, pàg. 126, trad. per Richard le Blanc).

Pietro Andrea Matthioli¹ (1501-77), nascut a Siena, fou metge de l’arxiduc Ferran d’Àustria i de l’emperador Maximilià. Això facilità els seus contactes amb l’ambaixador Busbeck a Constantinoble, la qual cosa el mantenia al corrent de les gestions científiques d’aquest, entre les que destaquen l’adquisició de dos excepcionals còdex de la *Matèria Mèdica* de Dioscòrides (*Codex Vindoboniensis med. gr. 1, c. 512*, escrit en atenció a la princesa Juliana Anicia, filla de l’emperador Flavius Anicius Olibrius i el *Codex Vindoboniensis med. gr. 16, A, s. XV*) i els resultats de l’enviament del metge Esteve Albacar a Lemnos per esbrinar d’on i com se treia i manipulava la famosa terra lèmnia. Tot això va influir en les nombroses edicions que va escriure sobre la *Matèria Mèdica* de Dioscòrides. La de 1514, Venècia, inclou només 5 llibres i ja en la de 1549,

Màntua, és ampliada a 6 llibres. En les darreres edicions hi va incloure còpia de la carta que va enviar Albacar a Busbecke, sobre Lemnos, de la que en parlaré més endavant.

Bernard Palissy¹ (1510-89), natural de la diòcesi d'Agen, fou “filòsof natural”, fundador del primer gabinet d'història natural de París i l'home més expert del Renaixement en argiles. De les seves publicacions aquí pertoca recordar un *Essai sur le terre sigillée* (1636). Descriu el cerimonial de l'extracció i preparació de la terra de Lemnos i suggereix les possibles causes del seu poder curatiu.

Jacobus Hollerius¹ (m. 1562) en l'edició pòstuma de l'obra *Ad libros Galeni de Compositione medica* (1588) hi figuren 48 cites de terra sigillata i 1 de terra lèmnia.

Conrad Gesner¹ (1515-65), nascut a Zurich, fou qualificat com “el Plini d'Alemanya”. En l'obra “*De rerum fossilium...*” es reproduïxen per primera vegada diversos “segells” de terres medicinals.

Petrus Bellonius¹ (1517-64), metge i botànic, nascut a Souletire, vora Le Mans. En parlarem abastament en el capítol de Pelegrinatges.

Ambroise Paré¹ (1517-90), gran cirurgià militar, que tingué cura dels reis Enric II, Francesc II, Carles IX i Enric III. A les Obres completes se cita 36 vegades terra sigillata.

Andrea Cesalpino¹ (1519-1603), metge de Climent VIII, publicà obres de Medicina i d'Història Natural, tals com *De Metallicis* (Roma, 1596), en la que descriu terres medicinals (caps. 10, 11, 12, 13 i 14), entre les que no hi manca la terra lèmnia.

Antonii Fumanelli¹ (fl. 1536) a *De compositione medicamen...* (1557) cita 25 fórmules amb terra sigillata, 2 de terra lèmnia i 1 de “lutum sigillatum”.

Luis Mercado¹ (1520-1606), metge de Felip II, a l'obra *Praxis Médica* (Venècia 1611) hi ha 24 cites de terra lèmnia i 23 de terra sigillata.

Ulisses Aldrovandi¹ (1522-1605), neix a Bolònia. Fou professor de medicina i filosofia a Bolonya i fundà un gabinet d'història natural, base d'una gran obra de tretze volums. La darrera es titula *Museum metallicum* i inclou moltes terres medicinals, entre las que no sols no hi manca la terra lèmnia, sinó que en el capítol XVII li dedica set pàgines (de la 262 a la 269). Entre els molts aspectes que comenta, diu que apotecaris venecians, com ara Campana, la van portar de Lemnos a Itàlia.

Johann Jakob Wecker¹ (1528-86) a *Antidotarium speciale* (Basilea, 1574) hi consten 32 cites de terrae sigillata, 13 de terra lèmnia i 2 de “sigillum lemnium”, i a *Practica Medicinae Generalis* (Ferrara, 1589) hi figuren 7 cites en conjunt, de terra sigilata i terra lèmnia.

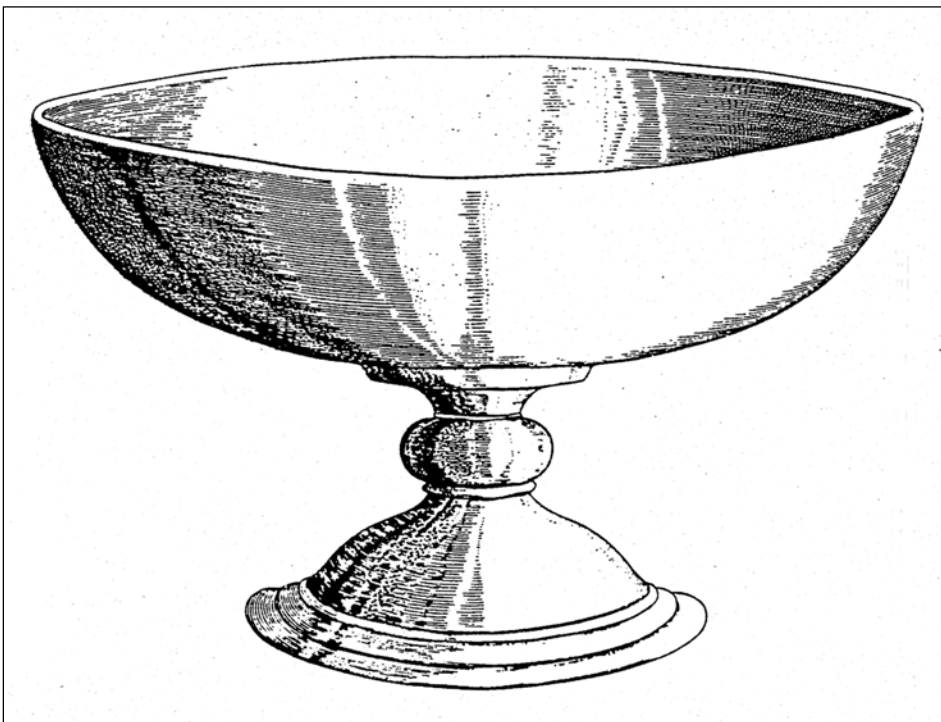
Jean Riolan¹ (1538-1605), metge parisenc, que va escriure varies obres; a *Generalis Methodo Medendi* emprà 22 vegades la terra sigillata.

Juan Calvo¹ (fl. 1580) en la *Cirurgia Universal del Cuerpo* (1636) cita terra sigillata en 15 fórmules i terra lèmnia en 2.

Bricius Bauderon¹ (1540-1623), en la seva *Pharmacopoea* (1670) emprà 10 vegades terra sigillata i 2 terra lèmnia.

Michele Mercati¹ (1541-93), sota el mecenatge del papa Sixte V, organitzà una de les primeres col·leccions de minerals, roques i fòssils que han existit: una Methaloteca (1583). El “catàleg” no es va publicar fins l'any 1719, a cura de Lancisi, amb el nom de *Methaloteca Vaticana*, en la que hi ha un armari dedicat a “De terrarum generibus”, proveït de la terra lèmnia. En el majestuós catàleg s'hi dediquen les pp. 8, 9, 10 i part de la 11 a la Terra Lèmnia, amb la reproducció de pastilles amb els segells turcs i d'una magnífica copa de terra lèmnia, obsequi de l'emperador turc al rei Francesc I de França, que finalment la va donar al papa Climent VII.

Joseph du Chesne¹, conegut també com el Quercetano (1544-1609), fou un famós metge d'Enric IV, paracelsista convençut. En la revisió de la seva

*Copa de terra lèmnia, regal del sultà turc a Francesc I de França,
el qual la regalà al Papa Climent VII (Il·lustració: Methaloteca Vaticana)*

Pharmacopoea Dogmaticorum restituta (1607) s'han trobat 12 cites de terra sigillata i 2 de terra lèmnia.

Eustachio Rudio¹ (m. 1611) en *De morbis occultis et venenatis libri quinque* (1610) cita terra lèmnia en 11 preparacions, terra sigillata en 7, “sphragidem lemniam” en 3 i “lemnium sigillum” en 3.

André Thévet¹ (1503-92) en la seva obra *Cosmographie Universelle* inclou un gravat que representa una vista en perspectiva del transport de la terra de Lemnos des del volcà Mosiselos fins el port de Kotsias, on la carreguen en vaixells. Sembla dibuixada per algú que va viatjar a Lemnos.

Ferrante Imperato¹ (1550-1625), nascut a Nàpols, és autor d'una important *Història Natural* (1599) que consta de cinc llibres. En el capítol primer del cinquè llibre descriu la terra lèmnia, amb el viatge de Galè a Lemnos. Hi ha el cap. XXXI dedicat a Terra Lemnia, el XXXII a Lemnia sigillata i el XXXIII a “differenze di terra lemnia”. Transcriu la carta d'Albacario a Busbeck. També parla de lèmnia roja i d'una lèmnia blanca.

Alvaro Alonso Barba¹ (1569-1662), nascut a Lepe, Huelva, va ser missioner al Perú. La seva obra cabdal, *El Arte de los metales*, consta de cinc llibres i en el capítol IV tracta “De los nombres y usos de algunas tierras...” i explica “algunas suertes de tierras famosas en los libros de Medicina...”: “... la terra lemnia es coloradísima, muy parecida al almagre, pero la primera no tiñe la mano... vendese a peso de oro i es remedio contra el veneno y la peste”. A més, explica que només es cava el 6 d'agost, etc. Diu que el “Bolo Armeno Oriental” és la “verdadera tierra Lemnia”.

Godofridus Steeghius¹ (fl. 1591), en *Ars Medica...* (1606) inclou 37 cites de terra sigillata i 15 de terra lèmnia.

Luis de Oviedo¹, apotecari, publicà a Madrid, l'any 1581 *Methodo de la Colección y Reposición de las Medicinas Simples*, basat fonamentalment en les obres de Galè i Mesué. Descriu les tres varietats de terra segellada enunciades per Galè: la “Lemnia Sphragis” o “Sigillum Lemnium”, que és de color roig, i per

això alguns en diuen rubrica. Però la veritable “rubrica lèmnia” o “miltos lemnia” és la “rubrica tectònica”, que embruta els dits, cosa que no fa la primera, la segellada. Els mestres d’obra i els fusters l’empren par guixar línies, i se’n diu magra o almagre (en català mangra). La tercera és una terra per netejar, rentar llençols i vestits, és la terra de paraire. “Ens porten una terra segellada blanca, terra turcica, que encara que es pot dir terra segellada (tierra sellada), no és la terra de la que tractaren Dioscòrides i Galè...”.

Laurens Catelan¹ (fl. 1614), mestre apotecari a Montpeller, en un llibre de 317 pàgs. titulat *Discours et demonstration des ingredients de la theriaque...* (Lió, 1614), dedica a l’origen i preparació de la terra sigillata 12 pàgines, en base als relats de Diocòrides, Galè, Bellon, Renodeus, Agricola, Mattioli, Cardanus, Scaliger, etc. Cal subratllar que l’autor, d’acord amb la versió de Dioscòrides, en la preparació de la terra segellada hi barreja sang de boc!

Benedetto Ceruti¹ (m. 1620) i Andrea Chiocco¹ (m. 1624), metges, són autors del *Musaeum Calceolarium Veronense* (1622); en la segona secció (pp. 116-119) tracten de la “celebratissima” “terra lemnia”, lemnium sigillum”, “lutum divinum d’Avicena”, etc.

Bernardus Caesius¹ (c. 1581-1630) en la secció VIII del llibre II de la seva obra *Mineralogia sive Naturalis Philosophiae Thesauri* (1636), diserta agudament sobre la terra lèmnia, amb el plantejament de dubtes, dels que tractaré en el proper capítol.

Giuseppe Donzelli¹ (1596-1670) en el *Teatro Farmaceutico, Dogmatico, Spagirico* s’ocupa àmpliament de la terra lèmnia. S’ha revisat l’edició ampliada pel metge Nicolo Ferrara Aulisio (1743). Inclou la relació del viatge de Galè i còpia de la carta d’Albacar a Busbeck. Se citen 25 fórmules amb terra sigillata, 12 amb terra lèmnia i 1 cita de terra sacra.

Joannes Petrus Lotz, Lotichius¹ (1598-1669) a *Consiliorum et Observationum Medicinalium...* (1644) cita 26 fórmules que contenen terra sigillata. Sovint posa èmfasi en que sigui autèntica (“terra sigillata vera”), senyal de l’elevat preu a l’època, i per tant, de freqüents adulteracions.

*Pharmacopoeia londinensis*¹ (1618), en ella hi consta terra sigillata en el “Electuari magnus de Mattiole” i la terra lèmnia en la Triaga d’Andròmac. L’edició de 1677, que porta per títol *Pharmacopoeia Collegi Regali Londini*, cita 11 fórmules amb terra lèmnia i 3 amb terra sigillata.

Hadrianus Mynsicht¹, àlies Tribudenus (fl. 1631). En la revisió del seu *Thesaurus et Armamentarium medico-chymicum* (1662) s’hi ha trobat 26 cites de terra sigillata i 1 de terra lèmnia. Cal remarcar que en una fórmula “per melanconia” (p.78) emprà “spiritus” de terra sigillata.

*Pharmacopea d’Amsterdam*¹ (1736). S’ha revisat la 4a edició (1748), en la que hi ha 43 cites de terra sigillata i 7 de terra lèmnia.

Johann Schröder¹ (1600-64), metge nascut a Frankfurt de Main, escrigué la *Pharmacopoeia Medico-Chymica* (1641), en la que s’hi troben 13 cites de terra sigillata, 3 de terra lèmnia. També cita “terra sigillata turcica”. A més, emprà terra sigil·lada ”preparada”, el magisteri (per precipitació) i l’esperit de terra sigil·lada (per destil·lació), així com l’”òleum” de terra sigillata.

*Codex Medicamentarius seu Pharmacopoea Parisiensis*¹ (1732), editada pel degà de la Facultat de Medicina de París, Hyacinthe Théodore Baron (1707-87): conté 10 fórmules amb terra lèmnia “vel terra sigillata”, és a dir, que considera sinònims terra lèmnia i terra sigillata.

Mosis Charas¹ (1618-98) fou apotecari a París, naturalista, químic i més tard va doctorar-se en Medicina. Va arribar a ser metge del rei d’Anglaterra. En la *Royal Pharmacopoeia* (1694) afirma que la veritable terra lèmnia és de color roig. A diferència de Lemery, que, com veurem, era partidari de tractar les terres segellades per esperits àcids, Charas no ho és, no fos cas que les terres perdessin la qualitat “dessecant, obturadora i antiverí” (veure més endavant, a Dubtes).

Gualteri o Walter Charletoni¹ (1619-1707). La seva obra més important és *Onomasticon Zoikon* (1668), que inclou “De variis Fossilium Generibus”, on hi ha un capítol dedicat a les terres emprades en medicina. Entre d’altres, cita:

“Lemnia sigillata alba”, també anomenada “Diana sigillo” i porta el segell de la cabra de Diana i la “terra lemnia rubra”, citada ja per Dioscòrides.

Pauli de Sorbait¹ (1624 -91), belga, metge de l'emperadriu Eleonor, a *Universa Medicina* (Nuremberg, 1672), aporta 49 cites de terra sigillata i 15 de terra lèmnia.

Friedrich Hoffmann¹ (1626-75), neix a Halle. Als 30 anys ja era professor de medicina a la universitat de Halle. La *Pharmacopoea Hoffmaniana* (1687) conté 17 cites de terra sigillata, una d'elles “spiritu de terra sigillata”. A més, hi ha una cita de terra lèmnia.

Nicolai Gervasii¹ (1632-81) en el seu *Antidotarium Panormitanum Galeno-Chymicum* hi ha 46 cites de terra sigillata i 16 de terra lèmnia.

Paolo Boccone¹ (1633-1704), “scrutator rerum naturalium aeatis”, publica *Museo di Fisica o Obsservazione naturali* (Venècia, 1697). Nombroses “Obsservazione” ho són de terres medicinals, amb la peculiaritat que algunes són denominades enfàticament “terra lèmnia de...”, tot i no ser procedens de Lemnos. Això evidencia la fama i prestància que havia adquirit la “denominació o marca” Lèmnia. Així citen “Obsservazioni” tals com ara “Intorno la Terra Lemnia de la Citta di Ruen in Francia...”, “Terra lemnia alla montagna della Mailla, in Abruzzo”, “Terra lemnia delle montagne di Siena”, “Terra lemnia di Malta”, “...Intorno la Terra Lemnia de Milili”, “terra Bezoartisa di Nocera, Specie de Terra Lemnia”, que es troba a Umbria i se cita 3 vegades. La terra lèmnia se cita 4 vegades, i la sigillata 2 vegades.

Olaf Worm¹ (1588-1654), metge, autor del *Museum Wormianum* (1655), quin capítol IV és d'especial interès: “terris quae in usum medicunt veniunt”. Les agrupa per colors diferents. Dedica un apartat especial a la “terram sigillatam lemniam albam”, i descriu el jaciment del “coll que mira a Orient, vora Repanidi”, tal com ho exposaren Bellon i Albacario. Parla de tres rierols, de la font Ftelidia, del dia 6 d'agost, etc... I puntualitza que la terra és alba, “ad cinerem vergente” (color blanc tirant a cendrós). També transcriu les tres varietats descrites per Ferrante Imperato: “prima est terra sacra rubra vel bolus armenus orientalis, non

tingens; secunda: rubrica fabrilis... i tertia terra fullorum”. Explica que al seu museu hi ha diversos exemplars de “terra turcica”, grisos per dins i rogenys per fora, i que tenyeixen. ¡No són de Lemnos!. Entre les “rubras”, destaca la “Terra lèmnia rubra o Sphragidem”, que Dioscòrides creia que era tenyida amb sang de boc. Entre les terres grogues cita un “bolus luteus Galenus dictus”. També parla d’una “terra lemnia congener”, exemplar enviat a Worm, diu, pel metge Augerio Clutio (fl. 1627).

Nehemiah Grew¹ (1641-1712) va publicar *Museum Regalis Societatis* (1681) on descriu terres medicinals: 3 cites de terra lèmnia. Diu que la terra lèmnia és blanquinosa, pesant, untuosa, “sembla una cera”. També cita una terra roja de Lemnos, coherent i que no tenyeix els dits.

Georgii Franck de Franckenau¹ (1644-1704) escriu *Satyrae Medicae* XX, que publicà el seu fill Georgio Friderico a Leipzig (1722). La “Satyra” XIV es titula “De Terra Lemnia” (pp. 235-237). Es basa amb les dades de Dioscòrides, Plini, Galè, Mattioli, Belon, Albacar, Worm, Renodeus, etc. És, per tant, una monografia sintètica molt documentada, d’útil consulta, ensems que testimoni del sostingut interès per la terra lèmnia en el període de transició dels segles XVII/XVIII. Cal recordar la següent puntualització que fa sobre el color: “...no és vermellosa fosca com consta en els escrits de Dioscòrides i Galè, més aviat sembla de color cendra...”.

Nicolas Lemery¹ (1645-1715), nascut a Rouen, fou químic, farmacèutic i doctor en Medicina. Publicacions destacades: *Cours de chymie* (1677), *Pharmacopée universelle* (1697) i *Dictionnaire universal des drogues simples* (1716). La Farmacopea conté 43 cites de “terrae sigillatae” i 7 de “terrae lemniae”. En el seu *Curs de Química* reflexiona abastament sobre l’esperit de la terra segellada (veure Dubtes).

Oligero Jacobeo¹ (1650-1701) va escriure *Museum Regium seu Catalogus Rerum tam naturalium, quam artificialium, quae in Basilica Bibliotece Augustissimi Danie Norvegiae Hafnia* (1693). A la secció VII hi he trobat 13 cites de terra sigillata i 2 de “Terra sigillata lemniae”. D’aquestes, explicita: “Lemnia alba”, “sigillata alba quadrada” i “Lemnia rubra”.

Philipp Fraundorffer¹ (c. 1650-1702), metge de Nuremberg, és autor de la famosa *Tabula smaragdina médico-farmacèutica*, que inclou 14 cites de terra sigillata, 3 de terra lèmnia, de les quals, en 2 insisteix i escriu “Terra Lemnia vera”, és a dir que en l’època devia haver-hi adulteracions freqüents. També cita en una fórmula, “spiritus de terra sigillata”.

Johann Dolaues¹ (1651-1707), famós metge, autor de diverses enciclopèdies mèdiques. A *Opera Omnia* (Venècia, 1711) hi he trobat 24 cites de terra sigillata, 3 cites de “spiritus” de terra sigillata i una de terra lèmnia.

Johannes Jacobus Mangetus¹ (1652-1742), metge, que va compilar una *Pharmacopoea Schröderohoffmaniana* (Ginebra, 1698). En el capítol 2 del llibre III, descriu la “Terrae Lemnia Galeni” i també “terra sigillata preparata”, “magisterium”, “spiritus terra sigillata simplex”, “spiritus terra sigillata cum vino”, “terbinthine oleum ex terra sigillata extrait liquorem rubicundum alexipharmacum”, “trocisci de terra sigillata” i d’altres. L’estil i la precisió són anàlegs als de l’obra de Lemery, amb destil·lacions, extraccions, etc., que suposen el clar desig d’extreure els “principis actius” de la terra sigillata.

Emanuel Koenig¹ (1658-1731), a *Thesaurus remediorum e triplici regno...* (Basilea, 1693), cita 4 vegades terra sigillata, inclosa un “magisterium” de terra sigillata, i 3 vegades terra lèmnia.

Davidis de Spina¹ (1662-1720) a *Manuale sive Lexicon Pharmaceutico-chimicum* (Frankfortde Main, 1715) cita terra sigillata en 115 fórmules i terra lèmnia en 22. Cal remacar que en algunes fórmules afegeix el qualificatiu de vertader: v.g.: “terra sigillata vera”, prova de l’existència de fraus i adulteracions en aquesta època.

Michael Bernahard Valentin¹ (1657-1729) a *Museum Museorum...* (1714) tracta de les terres medicinals, amb molt bones reproduccions dels “segells” impresos en elles. Compara en valor la terra lèmnia a l’or!

Daniel Fischer¹ (1695-1745) escriu la important monografia *De terra Medicinali Tokayensi...* (Bratislava, 1732), rica en bibliografia sobre diverses terres medicinals. De la terra lèmnia hi ha 21 cites.

Josep Fornés¹ (fl. 1730), metge nascut a Hostalric, ben conegut pel seu *Tractatus de pesta, precipue Gallo-Provinciali et Occitania grassanti...* (Barcelona, 1725), en el que hi consten 9 fórmules amb terra sigillata i 6 amb terra lèmnia o “sphragis”.

Jakob Reinbold Spielman¹ (1722-83) en la seva *Pharmacopoea Generalis* (Venecia, 1786) cita 5 vegades terra sigillata i 5 terra lèmnia (o “bolus orientalis”).

Torbern Olaf Bergman¹ (1735-84) en un manual del mineralogista (Paris, 1792) inclou una anàlisi química de la terra de Lemnos (Vol. I, pàg. 238):

terra silícica	0,470
calç “airejada”	0,054
magnèsia “airejada”	0,062
argila	0,190
“calç de ferro”	0,034
aigua i matèries volàtils	0,150

Bonaventura Milans¹ i Carolus Vicentius Rosell¹, en la 2a edició de *Synopsis Formularum Medico-Chirurgicarum quibus utuntur medici et chirurgi in Generali Barcinonensi Nosocomio*, inclouen 4 fórmules amb terra sigillata.

Ludovicus Tessari¹ (fl. 1762) a *Materia Medica Contracta...* (Venècia, 1762) cita en 7 preparacions Lèmnia Dioscòrides, “que ve a ser el bolus orientalis”. Loc. Stalimene; terra turcica. Rubra i alba (“Pro Lèmnia usurpantur”), 7 cites.

Juan Rance¹ (m.c. 1780), vicepresident, catedràtic i 2on Mestre del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona, on ens trobem, en el seu *Tratado Theorico-Practico de Matèria Mèdica* (Barcelona, 3 vols., 1773), hi consten 5 cites de

terra segellada. “El bol de armenia y la tierra sellada se emplean todos los días en los julepes, píldoras y opiatas astringentes para remediar las hemorragias, el vómito, la diarrea serosa, la perdida blanca, etc.”.

*Pharmacopoea Hispana*¹, ed. *Tertia* (Madrid, 1803): hi ha 4 cites de terra sigillata i 1 de terra lèmnia. La terra sigillata l’empra en la preparació del “laudanum opiatum”. També la 4a edició (Madrid, 1817) inclou la terra lèmnia, “Tierra de Lemnos, “terra sigillata... ex Argilla Lemnia Lin.” “Tierra sellada”.

Klaproth (1807) va publicar unes anàlisis de terra lèmnia.

*Codex Medicamentarius sive Pharmacopoea Gallica*¹ (1818) cita 4 preparacions amb terra sigillata i una amb terra lèmnia.

Jöns Jacob Berzelius¹ (1779-1848), metge i químic, admet que els silicats són un escull per classificar-los i les argiles no saben a on posar-les.

Antoine Laurent Pollinaire Fee¹ (1789-1874) en el seu *Cours d’Histoire naturelle pharmaceutique* (Paris, 1828) cita 3 vegades terra segellada o lèmnia. S’empra en la confecció del Jacinte i de la Triaga.

Jean Baptiste Alphonse Chevalier¹ (1793-1879) i Achille Richard¹ (1794-1852) publiquen un *Dictionnaire des drogues simples et composees* (5 vols., Paris, 1827). A la pàg. 232, v.5 diu: Terra de Lemnos, terra segellada. Els antics havien donat aquest nom a una substància sòlida, rogenca, lleugerament astringent i que, “segons Prosper Alpinus, es preparava a Egipte amb la polpa dels fruits del baobab”!! Però més endavant, els autors diuen: aquest producte venia antigament de la Terra de Lemnos... Cal aclarir, que és possible hi hagués una variant fabricada a Egipte, en la que hi entrés en la composició, un suc vegetal. Una publicació recent hi dedica atenció al tema. Però com es tracta d’una excepció, només en deixo constància.

Francisco Juanich i March¹ (1798-1868), catedràtic del Reial Col·legi de Medicina i Cirurgia, aquí on ens trobem, va publicar un *Tratado Elemental de Materia Médica externa* (Barcelona, 1836), en el que parla de la “tierra de

Lemnos... tierras selladas de virtud absorbente enérgica y algo estíptica debido aquella a los principios terreos en que abunda y esta a una porción de óxido o de sulfato de hierro que contiene...”. El qualificatiu de virtut absorbent enèrgica fet l’any 1836 pel metge Juanich és molt encertat.

Tomàs Balvey¹ (fl. 1840), professor del Col·legi de Farmàcia de Sant Victorià, precedent de la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona, en uns apunts manuscrits (c. 1830), redactats per algun alumne, parla de “la tierra de Lemnos o sellada: viene de la isla de Lemnos, presenta los mismos caracteres que el bolo de Armenia, con la sola diferencia de que su color es blanco, rosa o rojo carne...”.

Crey¹ en el suplement de la *Pharmacopoeia anglesa* (1848) parla de la terra lèmnia, terra sigillata, “Lemnian Earth or Sealed Earth”, una classe de bol originàriament provinent de l’Illa de Lemnos... i que els turcs expedeixen en pastilles circulars segellades.

J.T. Way¹ (1852) dóna a conèixer el fenomen del bescanvi iònic, de gran importància en les argiles.

J.G. Talegon¹ (1867) escriu un article sobre “Tierras medicinales y alimenticias” en el Restaurador Farmacéutico. I, entre d’altres, parla de la Terra sigillata o Lemnia. “Su nombre viene de la isla de Lemnos, donde se saca de lo mas profundo de la tierra... Belon presenciò la gran cerimonia de abrir la sagrada vena...”.

Senft¹ (1867) parla de la “thonsubstanz”, “substància o essència” de l’argila, que creu és la caolinita.

Joan Teixidor¹ i Cos, farmacèutic, i Antoni Casasa¹, metge, publiquen una *Farmacopea General, alopática, veterinaria y homeopática* (Barcelona, 1875) en la que hi consten 5 cites de terra segellada.

La *Farmacopea Espanyola*. 6a edició¹ (1884), segueix parlant de la “tierra sellada” (“terra sigillata”), que recomana com astringent.

Conze¹ (1885) va anar a Lemnos.

Tozer¹ (1890) va anar a Lemnos.

De Launay (1895) analitza terra lèmnia, sense entendre la relació entre la composició i les propietats medicinals.

Juli Stumpf¹ (1903), de la Universitat de Berlín, empra argiles en el tractament del còlera asiàtic, que féu veritables estralls a la Prússia Oriental.

Hasluck¹ (1909) va anar a Lemnos.

C.J.S. Thompson¹ (1912) s'ocupà de la terra sigillata i analitzà una mostra del s. XVI. Transcriu els resultats:

Silicats	37,23 %
Òxid fèrric	4,08 %
Òxid d'alumini	13,51 %
Òxid càlcic	22,90 %
Magnèsia i òxids alcalins	15,00 %
Aigua i diòxid de carboni	17,72 %
Humitat, per escalfament a 130°	3,06 %

Wacker¹ afirmà que en el període 1914-18 als soldats russos se'ls subministrava una ració diària de 200 g d'argila per a prevenir o combatre epidèmies, fonamentalment el còlera. També els serveis sanitaris de l'exèrcit francès, en la primera guerra mundial van subministrar als soldats argila barrejada amb mostassa per a prevenir la disenteria.

Jessie, M. Sweet¹ (1935) tracta de la terra lèmnia i altres terres segellades en un treball sobre la vida i obra de Ir Hans Sloane. Reprodueix els dibuixos de P. Bellon.

El Ministerio del Ejercito publica un *Formulario Español de Farmacia Militar*¹ (1948) que encara parla de la tierra sellada roja (p.339): “Está formado

por silicato férrico... Se le atribuyen propiedades hemostáticas y astringentes, pero no se emplea en la actualidad.

D.A.K. Black¹ (1956), després de fer una breu ressenya històrica de la terra sigillata d'ús medicinal, suggereix com a principal mecanisme antiverí de la dita terra la capacitat de bescanvi catiònic, cosa que qui subscriu comparteix totalment.

J. Bech (1977), per encàrrec del Col·legi Oficial de Químics, va impartir una conferència sobre aplicacions de silicats en farmàcia, i en la introducció històrica va abordar el tema de les terres segellades.

R.H.S. Robertson¹ (1986) publica *Fuller's earth*. En aquesta obra hi ha al·lusions a les terres medicinals.

J. Bech (1987) llegeix el seu discurs d'ingrés com a Numerari en la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, que tracta sobre *Les Terres Medicinals*.

Guerrero i Castany (1991) publiquen a la revista Gimbernat un article sobre l'ocre vermell a la prehistòria, i l'ús terapèutic de les argiles.

J. Bech (1993) viatja a Lemnos. D'aquest viatge se'n parlarà més endavant.

J. Bech (1994) defensa la Tesi doctoral en Farmàcia amb l'exposició de la Memòria titulada "Contribució a l'estudi de les argiles d'ús medicinal al llarg de la Història".

J. Bech (1996) presenta en el IX Simposio de Cristallografia, organitzat per les Reales Sociedades españolas de Física y Química i la Universitat de Granada, una ponència sobre "Aspectos históricos y técnicos de las arcillas de uso medicinal", en la que inclou anàlisis originals de la terra lèmnia i d'altres argiles medicinals.

Hall i Photo-Jones (2008), amb arguments arqueològics, consideren que la terra lèmnia emprada durant molts anys no era l'original, excavada in situ, sinó

un “artefacte”. En realitat, com explicaré més endavant, crec que aquests arqueòlegs, a més d’ignorar les famoses cartes d’Albacar, no van saber trobar el veritable jaciment de la terra lèmnia.

J. Bech (2010) publicà un resum de la conferència de clausura impartida en el Congrés d’Història de la Farmàcia Catalana, amb el títol “La terra sigillada, panacea trimil·lenària: síntesi històrica de les terres d’ús medicinal”, referit a diverses terres de diferents províncies emprades al llarg de la història.

3. TERRA LÈMNIA: DUBTES.

En les Dades del capítol anterior, ja apareixen dubtes i aparents contradiccions. Aquest fet ja es va manifestar a l’antiguitat, per exemple entre les diverses versions mitològiques del lloc de la curació de Filoctet, o sobre la versió que va donar Dioscòrides sobre la preparació de la terra lèmnia, etc. Ja Galè va tenir dubtes, com els tingué Palissy, Bellon, Busbecke, Cardano, Scaliger, Caesius i molts altres. Comentaré alguns d’aquests autors i els seus dubtes sobre la terra lèmnia.

Un dels més antics i famós fou Galè¹, que no veia clara la versió de Dioscòrides sobre la preparació de la terra segellada, ni estava d’acord amb Plini, que, segons Galè, va confondre la terra sagrada amb una rubrica lèmnia de “segona classe”. El seu afany d’objectivitat va portar a Galè a viatjar a Lemnos en dues ocasions, cosa que es detallarà en el proper capítol.

En el Renaixement, un famós “escrutador de la natura” fou el francès Bernard Palissy¹ (1510-89), del que ja he anticipat el seu coneixement de les argiles i el seu interès per la terra segellada, sobre la que va escriure un “Essai sur la terre sigillée ou terre sacrée de Lemnos”, en el que, entre altres aspectes, comenta, “cette terre avoit toujours eu parmi les anciens une reputation qui ne s’était jamais démentie... Plusieurs auteurs, tant anciens que modernes, ont parlé de cette terre. Cependant il ne laisse pas malgré cela, que d’y avoir quelques nuages sur ce sujet, puisqu’on voit que Pline lui-même a confondu la terre sacrée avec un ocre rouge qui se trouvoit également dans l’isle de Lemnos...”, i Palissy

segueix comentant el text de Galè i creu que el segellat pot ser fet per preservar l'autenticitat de la terra lèmnia, en front de l'increment d'adulteracions amb altres argiles. Aquesta terra és coneguda en tot el món i els metges més eminents l'empren com remei molt eficaç en determinats casos. És impossible que tothom estigui equivocant creient només en una superstició; no pot dir-se, com pretenen alguns "moderns", que és inútil només pel fet que és inatacable pels àcids. Si fos inútil, seria correcte refusar aquest pretès remei, però Palissy afegeix "jo crec i ho repeteixo, que no s'han pres totes les precaucions convenients abans de pronunciar-se". En primer lloc s'hauria d'esbrinar si la terra de Lemnos que actualment empren els turcs és la descrita per Galè. I si fos aquesta, s'hauria d'analitzar. Aquesta terra, suggereix el savi francès, "podria contenir matèries calcàries, que serien remei eficaç contra l'excés d'acidesa a l'estómac... Els principis ferruginosos presents, la presència dels quals dedueix pel color roig de la terra segellada, són apropiats per a reparar els estralls produïts per la bilis alterada. El nitre o sals d'amoníac nadius presents a les argiles (magnífica anticipació en quatre segles al coneixement del fet de l'existència de l'amoni de bescanvi fixat per algunes argiles) té fort poder antídoto contra verins. També el "vidriol" de les argiles pot reaccionar, alliberant una espècie de sofre necessari, potser... a l'economia animal...". En la seva obra, escrita a manera de diàleg entre "la Teoria" i "la Pràctica", rebutja l'ús d'aquests principis actius directament (nitre, vidriol, tintura de ferro, etc.), ja que tenen massa força i massa activitat i alleugeririen alguns instants les nostres malalties, però destruirien els nostres "temperaments". "Aquesta terra, descrita com a sagrada per Galè, mereixeria ser investigada novament". Aquestes paraules de Palissy van tenir molt de ressò.

Pierre Belon¹ (Le Mans, 1517-1564), apotecari, i doctor en Medicina per la universitat de París, fou un gran naturalista, deixeble del botànic Valerius Cordus (1515-1544), i viatjà per Grècia, Àsia Menor, Egipte, Aràbia i Palestina. De les obres que va escriure, aquí ens interessa *Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables...* (París, 1588). En els caps. 22, 23 i 24 (pp. 51-56) explica perquè va visitar Lemnos. Ho féu per aclarir dubtes, "per saber la veritat de les terres segellades i aprendre a discernir les vertaderes de les falses.... I com s'obtenen". Detalls de l'anunciat s'exposen en el proper capítol, "Pelegrinatges".

Bernard Caesius¹ (Mòdena, c. 1581-1630), encara que no sembla que hagués “pelegrinat” a Lemnos, en la seva obra fonamental, *Mineralogia sive Naturalis Philosophia Thesauri* (Lió, 1636), dedica la “Sectio VII” a la terra lèmnia i presenta de manera ordenada 10 dubtes i s’esforça a resoldre’ls: “Nonnullas de hac terra dubitationes proponemus et solvere contendemus, ex Galeno, Dioscorides, Matthiolo, Plinio, Brasavolo, Magino, Agricola, Cardano, Scaligero, Fallopio et Fernelio”. En base als textos que cita, i que són, majoritàriament, de grans metges en faig una breu paràfrasi:

“I. *Dubitatio, terra lemnia plura nomina...*”. El primer dubte rau en la multitud de noms que reb aquesta terra medicinal... els principals són: terra lemnia, Sphragis, Milton lemnia, rubrica lemnia, sigillum lemnium, terra sigillata. (qui subscriu, ja anticipa que en la terra lèmnia medicinal de Galè, queden excloses la rubrica lemnia i la Milton lemnia, que són també vermelles i de Lemnos, però que tenyeixen els dits i són emprades per fusters i paletes. Aquest tema Caesius el reitera en III i VI).

“II. *Dubitatio, Lemnia terra etym*”. Es refereix a l’origen de la terra lèmnia, situació geogràfica, versió mitològica de la caiguda del déu Vulcà i la consagració de l’illa al déu coix., parla de Mirina i Hefestos i del turó proper, erm i cremat, sense cap planta, etc., seguint el relat de Galè. La terra és molt seca i fina (“tenuitate”). Aquesta última precisió l’ha trobat a *De subtilitate de Cardanus*.

“III. *Dubitatio, cum terra lemnia vocetur Milton lemnia?*”. És cert que a Lemnos hi ha la terra lèmnia, vermella, segellada i una altra també vermella, i diu que són la mateixa i pel color vermell s’ha denominat miltón. No hi manquen autors, citats per Brasavola, que creuen que a Lemnos hi ha una terra segellada i una altra vermella diferent. La segellada és vermella, però no tenyeix els dits. Això de manera més clara s’explica a VI.

“IV. *Dubitatio, rogat mysterium sphragidis et sigilli lemnii*”. “Sphragis” (segell, en grec) i “sigillum (en llatí), és l’empremta gra-

vada en les tauletes de terra lèmnia, primer una cabra (Dioscòrides), que Galè va acceptar, però com a signe de Diana. Actualment (1636), porta un segell de l'emperador turc, que "ha establert una ciutadella en aquest lloc", segons diuen Brasavola i Fallopi.

"*V. Dubitatio*". La terra segellada que avui dia ens envien els turcs és la vera terra lèmnia? o està adulterada i és il·legítima. Agrícola diu que és il·legítima i Matthioli, Brasavola i Fallopi diuen que no, que és il·legítima, perquè "diuen testimonis que hi han anat" que aquells llocs (d'on s'havia extret la terra lèmnia) estan abandonats i deshabitats, i per tant no se'n extreu res. I Fallopi afegeix: la terra segellada que actualment envien els turcs és blanca, "i per tant no pot ser la terra de Lemnos, que tots reconeixien com rogenca...". Una segona cosa falsa, diu Fallopi, és que el bol oriental, que és de color vermell, sigui la veritable terra lèmnia, doncs, a diferència de la vera terra lèmnia, el bol tenyeix els dits.

"*VI. Dubitatio, quotuplex sit terra lemnia?*". És a dir, quantes classes de terra lèmnia hi ha?: "Lemnia terra tres species." Són tres: la primera és la sagrada, segellada, que ningú pot tocar, excepte un sacerdot (o sacerdotessa), de la que ja s'ha parlat; la segona, realment vermella, és l'emprada pels mestres d'obres ("rubrica fabril") i la tercera s'usa com a detergent per rentar (terra fullònica o terra de paraire), segons Galè, Matthiolus, Brasavolus i Agrícola. Per tant, la segellada, la primera, i la rubrica, la segona, totes dues són terra lèmnia, com dues espècies del mateix gènere... (aquesta resposta "taxonòmica" del mineralogista Caesius, no ens ha de confondre a nivell "terapèutic". Les dues primeres són vermelles, de Lemnos, però només la primera, la segellada -i que no tenyeix- és la medicinal, en versió de Galè).

"*VII. Dubitatio, terra sigillata quomodo in Lemnos conficeretur?*". Aquí Caesius, seguint Galè, explica com es preparava, doncs "ell en va ser testimoni ocular". A fi d'evitar reiteracions, ja ho explicaré en tractar del "pelegrinatge" de Galè.

“VIII. Dubitatio, caprinus sanguis an terra lemnia miscetur?”.

La resposta la va donar Galè, amb el seu testimoniatge. Ho explicitaré en en el seu pelegrinatge. Caesius insisteix en aquest apartat en el color vermell de la terra segellada de Lemnos, doncs “si no fos així, ni Dioscòrides ni Galè haguessin pensat que s’hi afegia sang cabruna. El mateix diu Plini quan parla d’una terra lèmnia rubrica, pel seu color vermell (ja s’ha dit que aquí Plini devia confondre la segellada amb la rubrica tectònica).

IX. Dubitatio, quas habeat vires terra lemnia?”, és a dir, quins poders o virtuts curatives tenia la terra lèmnia? Resposta de Caesius: beguda amb vi és un potent antídoto contra verins letals i presa per endavant és un emètic, que fa expulsar els verins. És adient per mossegades de serps verinoses. Alguns la utilitzen en cerimònies religioses i d’iniciació. Igualment és útil en els “recargolaments” intestinals, essent millor que la terra samia, útil en hemorràgies i en inflamacions, etc.

“X. Dubitatio, num arte possimus efficere terram sigillatam, quae easdem scilicet vires possit habere, quibus praedita est sphragis ex Lemno oriunda?”, és a dir, es pot preparar una terra segellada que tingui les mateixes virtuts que la terra segellada de Lemnos? Explica l’opinió de Cardanus, amb la barreja d’argila amb escordi i ginebrons, cosa que ja venia de Galè, i les diatribes del primer amb Scaliger, en les que tracten fins i tot de l’olor de la terra lèmnia.

Fins aquí, un extracte de la Sectio VII, De terra lemnia, de l’obra de Bernat Caesius (1636). L’he aportat, com un exemple representatiu dels dubtes i inquietuds de grans figures de la Medicina i de la “Filosofia Natural” de l’època, entorn de la terra lèmnia.

De fet, amb el pas del temps, els dubtes sobre la terra lèmnia anaren canviant. L’adquisició de nous coneixements, especialment amb la irrupció de la iatroquímica de Paracels i també les variacions en la disponibilitat de la terra

lèmnia pel canvi de governants (grecs, bizantins, turcs, venecians, turcs, etc.) afavoriren una certa evolució en els dubtes, amb la pèrdua d'actualitat d'alguns, com ara la possible barreja amb sang de boc, essencialment esbrinat per Galè, però amb el plantejament d'altres de nous. Un dubte que preocupava des de l'any 1479, quan Lemnos passà a mans turques, era el de si la terra segellada enviada des de Constantinoble a Europa, en general de color blanc o cendrós, era la vera terra lèmnia de Galè, o era falsificada. Aquest dubte era degut, en part, a la desconfiança vers els otomans, que havien arribat a les portes de Viena i que foren "frenats", també a Lepant, i en part també perquè el frau es veia induït pel preu exorbitant que assolí la "terra sagrada" (Cardanus, Valentini i Alonso Barba, entre d'altres, asseguraven que la terra lèmnia es pagava a pes d'or). Alguns varen pensar que la veritable terra lèmnia s'havia exhaurit. Això, a part de fer sorgir més dubtes, va fer que arreu es busquessin possibles succedanis o fins i tot que tractessin de "preparar" terra segellada (vg.: Schroeder, 1649). Amb l'intent d'esbrinar alguns d'aquests dubtes, diversos "escrutadors de la natura", en especial metges i naturalistes, dels que en parlaré en el proper capítol, varen pelegrinar a Lemnos.

També en l'estudi de les dades aportades en el capítol anterior, s'han detectat algunes contradiccions entre diversos autors. Els dubtes més importants sorgits des dels temps de Galè (167) fins les acaballes del s.XIX, amb Tozer (1890), crec poden ser sintetitzats en un llistat establert a manera semblant com ho féu Caesius, però des de la nostra perspectiva, òbviamment diferent:

1. Noms emprats per designar la terra lèmnia, sinònims?
2. Lloc d'on s'extreu la terra lèmnia?
3. Varietats de terra lèmnia?
4. Barreja amb la sang de boc?
5. Preparació de la terra lèmnia i segellat?
6. Segells diversos?
7. Terra lèmnia és sinònim de bol d'Armènia oriental?
8. Natura i poder curatiu de la terra lèmnia?

1. Noms i sinònims de la terra lèmnia.

En el capítol de Dades hem vist que la terra lèmnia ha rebut noms diversos, bàsicament, grecs, llatins i turcs, segons les èpoques: “sphragis” (=sagell), “lemnias sphragidas”, “sphragide lemnium”, “sphragides aigos”, “caprae sigillum”, “terra sigillata”, “terra lemnia”, “sigillum lemnium”, “sigillu Dianae sacrum”, “terra sacra”, “lutum lemnium”, “rubrica lemnia”, “lemnia rubrica”, “lemnia rubra”, “creta lemnia”, “milton lemnia”, “lutum divinum”, “terra turcica”, “terri machtim” (turc), “tin machtum” (turc), tierra de Lemnos, tierra sellada, tierra saila, terra segellada, etc.

Com ja he avançat en el dubte I de Caesius, encara que si són de Lemnos i vermelles, no són segellades o medicinals: rubrica lèmnia, lèmnia rubrica, lèmnia rubra, creta lèmnia i miltón lèmnia. Corresponen a la rubrica tectònica, que serveix a fusters i mestres d’obra per guixar o tirar ratlles a obres o mobles. Aquesta ve a ser el mangra o almagre en castellà.

2. Lloc d’on s’extreu la terra lèmnia.

S’extreu d’un turó proper a Kotsinas, vora les ruïnes d’Hefestos, a la part oriental de l’illa de Lemnos, al nord de la mar Egea. És un turó volcànic, que Galè va descriure com a erm i cremat i Bellon i Albacar, uns 1300 anys després, varen veure de color verd, fèrtil i amb vegetació. Això va fer pensar als darrers, que el lloc descrit per Galè no era el mateix.

3. Varietats de terra lèmnia.

Galè, ja s’ha dit a Dades, va distingir tres varietats: la sagrada segellada vermella, que no embruta els dits, a diferència de la lèmnia rubrica fabril, que sí que els embruta i està present a Lemnos i en altres indrets de la terra. La tercera varietat, trobada a Lemnos per Galè, és la terra fullònica o terra de paraire, de propietats detergents.

Ja en el segle XIII, Bertomeu l'Anglès parlà d'un terra lèmnia segellada de color blanc. També ho afirmen Ferrante Imperato, Gualteri, Charleton, Luis de Oviedo, Olaf Worm, Grew, Frankonau, Oligero Jacobeo, Ludovico Tessari, Belvey i Talegon, entre d'altres. Per tant, sorgeix el dubte sobre l'existència de més d'una terra segellada de Lemnos diferents entre si: unes vermelles, altres blanques o cinerees i altres rosades o pigallades. Galè no ho havia vist. Moltes terres túrciques segellades són de color blanc. Això va fer sospitar a diversos autors, com ara Brasavola, Matthiolo, Fallopio, Tessari, Luis de Oviedo i d'altres, que aquestes "terra alba" eren "pro Lemnia usurpantur", és a dir, que els turcs havien falsificat la veritable terra lèmnia amb terres de color blanc d'altres indrets d'Àsia Menor. Però el metge Agricola creu que la lèmnia blanca és llegítima. Molt més tard, Tozer (1890) només va veure en el jaciment terra lèmnia gris blanquinosa.

4. Barreja amb sang de boc.

Segons Dioscòrides, a la terra sagrada de Lemnos, en preparar-la, se l'hi addicionava sang de boc. Galè tingué dubtes i viatjà a Lemnos per veure quan i com es barrejava la sang amb l'argila. Malgrat l'aclariment que, com veurem, féu Galè, alguns autors seguiren amb la creença de l'addició de la sang. Fins i tot ja en ple segle XVII, Laurens Catalan (1614), en preparar una terra segellada, com a component de la triaga de Montpeller, seguint a Dioscòrides, afegeix sang cabruna.

5. Preparació de la terra lèmnia i segellat.

Com s'extreia, preparava i segellava la terra sagrada lèmnia era quelcom misteriós, amb poques notícies antigues, gairebé només les que donà Dioscòrides als seus llibres de Matèria Mèdica. Hi havia dubtes, que Galè volgué aclarir i va viatjar a Lemnos per veure en persona aquest procés. En el proper capítol, seguint a Galè, es detallarà el procediment emprat.

6. Per què la terra lèmnia presenta segells diversos.

No hi ha un sol segell en la terra lèmnia. Varien amb l'època d'impressió. Els més antics representen una cabra, o bé Filoctet, o el rostre de Diana, o bé motius geomètrics. Més endavant apareixen les inscripcions en llengua aràbiga, o una lluna amb tres estrelles i d'altres.

7. Terra lèmnia, sinònim de bol d'Armènia oriental?.

Per alguns autors, com ara Aeti d'Amidas, Fray Bernardino de Laredo, Prospero Alpini, Ferrante Imperato, Matthioli, Laguna, Tessari, Spielmann, Luis de Oviedo i altres, terra lèmnia era sinònim de bol armènic oriental. Mercati i Fallopi ho neguen: "Terra lemnia non est bolus armenus orientalis". Ja em llegit com Fallopius respon, en la *Dubitatio V* de Caesius, dient que el bol oriental és vermell i tenyeix els dits, en canvi, la terra lèmnia segellada, que també és vermella, no embruta els dits. Potser l'origen de la confusió rau entre una sinonímia entre una rubra sinòpica de les caveres de Lemnos i de la Capadòcia, que descriu Plini (?).

8. Natura i poder curatiu o "força" de la terra lèmnia.

Aquest és un tema que ha preocupat a tots els metges i "filòsofs naturals" des de sempre. Quina és la causa, natura, composició o "principi" curatiu o "actiu" de la terra lèmnia? Galè ja va copsar que el poder curatiu de la terra lèmnia rau en llurs propietats "dessecatives" (ara en diríem adsorbents). Aquestes es manifesten quan les terres es renten i s'alliberen de partícules grolleres, pedres, graves i arenes i s'enriqueixen en matèria fina, "fèril" (ara en diríem fraccions llim i argila, de mida inferior a 20 micròmetres). Per tant, el savi observador ja va intuir que, més que en "principis actius", el poder curatiu estava relacionat amb propietats físiques, la mida petita de les partícules i en llur poder adsorbent, que ell en deia poder "dessecatiu".

En el Renaixement, Palissy, Cardanus i Scaliger, i més endavant Charas, foren de parers semblants, encara que Palissy, a més, ja apuntà possibles principis

actius, com ara la calç, òxids de ferro, el nitro, etc. Paradoxalment, en aquest tema, la iatroquímica de Paracels va desviar els bons camins inicials, vers la recerca dels “arcans”, “magisteris” o “esperits” de la terra segellada. Així es van preparar esperits, magisteris i olis (Mynsicht, Schröeder, Charas, Hofmann, Lemery, Fraundorffer, Dolaeus, Mangetus i Koenig, entre d’altres, com consta en l’apartat Dades) amb tractaments dràstics, com ara l’atac amb vidriol, coccions, combustions, destil·lacions, etc. Un bon exemple d’aquest esforç per aïllar aquests principis actius, el trobem en el *Curs de Química* de Lemery (1675). En les pàgines 558-60 de la traducció al castellà (Saragossa, 1710, Félix Palacios) es palesa aquesta orientació, quan ens descriu i reflexiona extensament sobre l’esperit de la terra segellada: “*Terrae sigillate destilatio ex qua spiritus acidus et sal fixum in eadem operatione extrahuntur*”. En les seves manipulacions hi ha el desig d’extreure els principis actius de la terra segellada. Indica la manera de preparar el magisteri astringent o licor de terra segellada, a base de tractaments amb vidriol. Això portà a l’eximi metge, apotecari i químic, a analitzar o separar per destil·lació un esperit astringent àcid i restà una sal fixa o “caput mortum”, que és absorbent i dulcificant d’àcids més acres. La idea d’esbrinar les virtuts terapèutiques per anàlisi suposa un avenç, perquè separa dos components als quals imputar propietats curatives diferents. Però malgrat que aquesta idea d’analitzar és bona, Lemery no arribà a copsar el perquè del poder neutralitzador dels àcids forts per les argiles, com ho féu Palissy 150 anys abans, quan deia que era la calç que portava l’argila la que neutralitzava. Palissy va intuir l’acció del calci de bescanvi, Lemery no ho sembla pas. Aquest últim insisteix en el paper dels porus per a rebre els àcids adventicis, la qual cosa és certa només en part. Charas, a diferència de Lemery, no era partidari de tractar les terres segellades per “esperits àcids”, doncs podien perdre la qualitat dessecant, obturadora i antiverí. A propòsit dels àcids emprats en aquests tractaments, Charas diu “la violence que ces esprits font a la terre en la dissolvant ne luy pas avantageuse, non plus que la dissipation de ses parties spiritueuses et salines, qui arrive par la jonction des memes esprits et par les lotions qu’il faut employer pour emporter leur acrimonie, je suis assuré que ces argilles prises dans leur mine et passées au tamis de soye valent incomparablement mieux. Car elles retiennet la qualite particuliere qu’elles ont dedéssecher et resserrer, de resister à la pourriture des humeurs, et mesme aux venins” (Bouvet, in Bech, 1994). Amb dràstiques tècniques iatroquímiques, en el cas de les terres segellades, en general, no sols no arribaren

a trobar els “principis actius”, sinó que al “desnaturalitzar” les argiles, aquestes perdien llur estructura i activitat adsorbent. Això fou un motiu erroni que portà als “investigadors” a un escepticisme i a perdre la fe en llur “poder curatiu”. Val la pena insistir en que les idees sembrades per Palissy no s’havien perdut del tot. Més endavant es varen començar a “analitzar” les terres segellades. A títol d’exemple, a Dades, s’han consignat les anàlisis de Bergman (1792) i de Thompson (1912). Però els criteris exclusivament de la química analítica de l’època, per entendre la natura o composició de les argiles eren insuficients. Berzelius (1825) reconeixia que els silicats, en els que estan incloses les argiles, són un entrebanc, una “pierre d’achoppement” en tots els sistemes mineralògics. No es coneixia la natura de les argiles i, per tant, tampoc quin era el fonament de llurs propietats terapèutiques. Ja he dit a Dades que fins els anys 1923-24, quan es va descobrir, mitjançant la difractometria de raigs X, l’estructura de les argiles, el món científic anava a les palpentes en el tema. Qui subscriu, aplicant difractometria de raigs X, ha pogut analitzar les mostres de terra lèmnia recol·lectades in situ l’any 1993, com explicaré més endavant.

4. PELEGRINATGES A LEMNOS

De les Dades i Dubtes exposats sobre la terra lèmnia, és evident que al llarg de la història un cert nombre de metges, naturalistes i viatgers encuriosits han pelegrinat a Lemnos amb la finalitat d’aclarir d’on se treia i com es manipulava i segellava la terra sagrada. Començo per oferir un llistat o relació dels més coneguts. A continuació en detallaré els viatges d’alguns dels més representatius i finalment explicaré el viatge del qui subscriu. L’objectiu d’aquest capítol, doncs, no és altre que el d’intentar aclarir el millor possible l’origen i natura de la terra lèmnia.

4.1. Relació dels pelegrins més coneguts

Aquest llistat, òbviament no exhaustiu, inclou a més dels que arribaren a Lemnos, alguns que hi viatjaren a la vora, com a Constantinoble, destí majoritari primer de la terra lèmnia. Exposats en ordre cronològic aproximat són els següents:

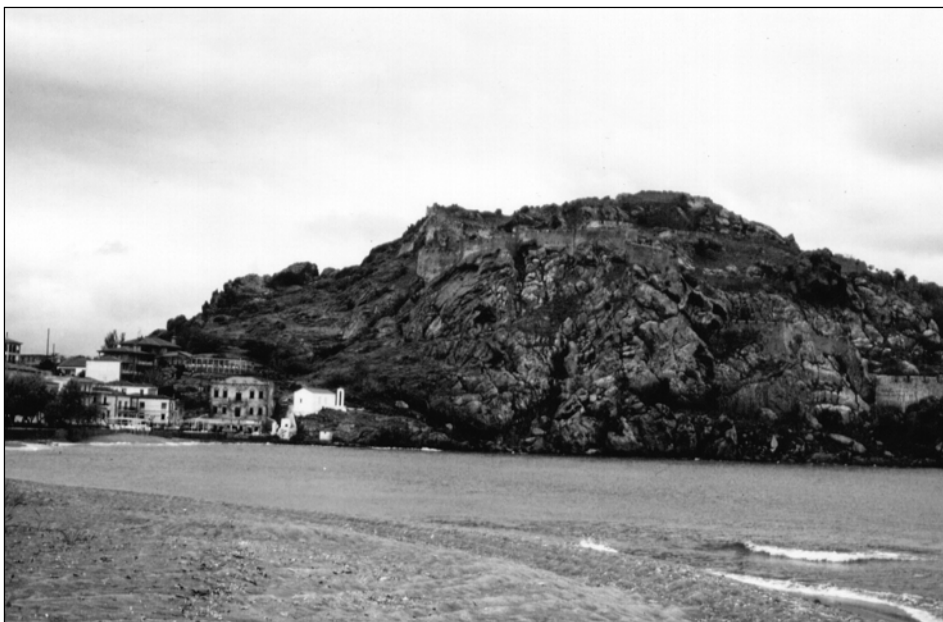
Galè¹ (167), Joos van Ghisele (in Hasluck i Hasluck, 1929), holandès (1485), Pierre Belon¹, metge i naturalista francès (1553), Esteve Albacar¹, metge, probablement tortosí o valencià (c.1557), Estienne Thevet¹ (1575), Hans Jakob Breuning von Buchenbach¹ (1552-1616), visità Lemnos l'any 1579, Jacopo Salerno (in Tourptsoglu-Stephanidou, 1986), emissari de Venècia a la cort del soldà de Constantinoble, va anar a Lemnos el 1581, Thomas Dallam¹ (1599), George Sandys¹, viatger anglès, fill de l'arquebisbe de York, va anar a Lemnos (1610-15), Francesc Lustgarten¹ (1668), Henry Teonge¹ (c. 1675), “vell cavaller” i rector de Warwickshire, visita Lemnos i explica el que veu en un Diary (1664-77), Samuel Hentscher¹ (1653-77), de la Universitat de Wittenberg, escriu i exposa unes “Dissertationem Physicam De Terra Lemnia disquisitioni publicae exponunt”, John Covel¹ era el clergue de l'ambaixada anglesa a Istanbul (1670-77) i va escriure uns Viatges a Turquia (1675-77), en els que explica, entre altres coses, que en un poble anomenat Hagiapate hi ha una gran font on renten i preparen la terra sagrada, Pococke¹ (c. 1750), Hunt¹ (1784), Alexander Christian Leopold Conze¹, arqueòleg, nascut a Hamburg (1831-1914), viatjà a Lemnos el 1885, Tozer¹ (1890), Hasluck¹ (1909), F.L.W. Sealy¹ (1919), Tourptsoglou-Stephanidou (1986) escriu una tesi, en grec (inèdita, Universitat de Tessalònica), Corven and Helfand (1990), Bech viatjà a Lemnos (1993), i també Photos-Jones et al. (2000).

4.2. Viatges d'alguns “pelegrins” més representatius

4.2.1. Viatges de Galè a Lemnos.

El fet de que Galè¹ escrigui que el Tractat de la Matèria Mèdica de Dioscòrides és el més útil i més ben acabat de tots (Kühn, *Opera Omnia*, Leipzig, 1821-30), no és incompatible, donat el seu tarannà rigorós, amb el seu desig d'aclarir l'afirmació de Dioscòrides i d'altres, que a la terra de l'illa de Lemnos s'hi barrejava sang de cabra. Després a aquesta mescla se li donava forma de pastilles que eren segellades per un sacerdot. Galè escriu (*Galení de simplicium medicamentorum facultatibus*, XI, cap. I, ap. II.) : “jo desitjava veure donar forma (a les pastilles de terra lèmnia) i quan i com hi barrejaven la sang i quan les segellaven...”. I afegeix, “...així doncs, com havia navegat fins a Xipre a fi de

veure les mines que hi ha i el lloc on se troben, i també a Síria i Palestina, per poder veure el betum i alguns altres productes, no vaig tardar en navegar a l'illa de Lemnos, per veure per mi mateix com i quina era la quantitat de sang que s'afegia a la terra i quina forma ("atque symetriad") se'ls donava i segellaven les pastilles de la terra de Lemnos". I Galè segueix explicant (*De simplicium medicamentorum facultatibus*, Ll. 9, p. 65) que en un viatge de Pèrgam a Roma, a peu, travessant la Tràcia i Macedònia, pel camí més dret, s'embarcà a Alexandria de Troade en direcció a Tessalònica (vers l'any 162) i va parar a Lemnos al port de Mirina, situada a occident de l'illa, perquè era la ciutat més important. Però en desembarcar va buscar en va el temple de Filoctet o un turó consagrat a Neptú, doncs devien estar a la vora d'una altra ciutat anomenada Hefèstia, lluny de Mirina, situada a orient de l'illa. Com que el pilot de la nau que el portà, tenia pressa per arribar a Tessalònica, Galè va reembarcar i va aplaçar per una altra ocasió la recerca de la terra segellada (no ho explicita, però és probable que sortint de Tessalònica, seguís la via Egnatia fins el port de Dyrrachium o Epidamnus (actual Durrës, Albània), i allí travessés l'Adriàtic fins a Brindisi, i per la via Àpia va arribar a Roma. Vers l'any 167 surt de Roma i pel mateix camí de vinguda, retorna, agafa el vaixell a Brindisi i arriba a Dyrrachium i d'allà, per la via Egnatia a Filipos, baixa a la costa, que dista 120 estadis, i s'embarca, i després de 200 estadis (Galè *dixit*..) arriba a l'illa de Tasos, i després de navegar 700 estadis va arribar a Hefèstia, Lemnos, on uns dies més tard prosseguiria navegant 700 estadis més fins arribar a Alexandria de Troade, vora Pèrgam, destí de Galè. En aquest segon viatge "el príncep dels metges" (segons els àrabs) tingué més sort, doncs va arribar a Hefèstias i d'allà es va dirigir vers un turó proper, d'aspecte cremat, tant pel color, perquè "no hi creix ni arbres, ni herbes ni cap tipus de pedra". I segueix escrivint Galè: "per fortuna, quan jo estava a Hefèstias, la sacerdotessa havia anat a buscar aquesta terra (la terra lèmnia). La sacerdotessa, després d'escampar grans de blat i ordi i de fer moltes cerimònies religioses, segons els costums del país, va omplir un carro de terra extreta d'aquell indret i es va dirigir a la ciutat. Allí es preparava a l'aire lliure, es deixatava amb aigua beneïda, per alliberar-la d'impureses. L'aigua sobrenedant era decantada i la terra dipositada es removia, quedant al fons pedres i arena, com quelcom inútil, i el llot restant, fèrtil, es pastava fins a tenir una consistència com la cera. La sacerdotessa talla la massa en petites parts, a les que dona forma de ròtules, els imprimeix el signe sagrat de Diana, i després les deixa assecar a l'ombra, fins

*Mirina (Lemnos), on desembarcà Galè en el seu primer viatge.
Al cim del penyal hi ha el castell habitat per “un dels principals de la illa.
que llavors (1547/48) estava malalt” i fou visitat per Bellon.*

*Vista general del coll d'on s'extreia la terra lèmnia,
des del camí de Repanidi a Kotsinas, Lemnos. (Foto: J. Bech).*

que es transformen en la medecina “coneguda per tots els metges” (“illud medicis omnibus cognitum medicamen”) com l’sphragis de Lemnos. En preguntar Galè quan s’hi barrejava la sang de cabra, o si havien sentit parlar d’aquesta barreja en temps antics, els presents van esclatar en rialles en sentir aquest “acudit”. Entre el públic hi havia gent ben informada, i fins i tot un prohom de l’illa li va entregar un antic llibre escrit per un natiu de Lemnos, que tractava de la preparació, ús i virtuts d’aquella terra sagrada. I Galè afegeix, “i per això no em vaig retardar en fer la prova d’aquest medicament i vaig adquirir 20.000 pastilles d’aquesta terra segellada per experimentar amb els meus pacients”.

4.2.2. Pierre Bellon¹ (1517, Souletiere, vora Mans, 1564).

Fou metge i naturalista, que en el llibre *Observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvées en Grece, Asie, Judée, Egypte, Arabie et autres pays estranges...* (París, 1588) explica el seu viatge a Llevant, dut a terme en els anys 1546 a 1549. Escriu “que la terra lèmnia, molt recomanada i emprada en molts medicaments, és tan singular que els ambaixadors que retornen de Turquia la porten com a present als seus grans senyors, doncs, entre altres qualitats, és adient contra la pesta i tota mena d’inflamacions. La venen els droguers amb el nom de terra segellada, però en gran part és adulterada. A tot el món només se’n troba a l’illa de Lemnos. Per això tinc la intenció d’anar a Lemnos”. Buscant prèviament per Constantinoble, en va trobar 18 tipus de “segellaments” diferents. Sempre hi ha dos mots “tin imachton”, que vol dir terra segellada. Bellon descriu i reproduïx (pàg. 52, París, 1588) 12 d’aquests segells. “La majoria de les terres que abunden a Constantinoble són falsificades, de mida més gran que les altres i d’un color groc palla, són les que més hi abunden”. Fins i tot n’hi ha d’aromàtiques, que són més cares. Per tant, no totes les terres són del mateix color: unes són blanquinoses, altres rogenques, i a vegades de colors barrejats entre roig i blanc... Afegeix: “M’he proposat anar a Lemnos per saber-ne la veritat i aprendre a discernir les vertaderes de les falses”. Al port de Constantinoble va preguntar a uns mariners d’una barca que havia portat la terra provinent de Lemnos i li van dir que la terra només s’extreia un dia a l’any, el 6 d’agost. I Bellon va dir als mariners si n’hi podien facilitar d’aquesta terra i li van respondre que era impossible, que s’havia d’obtenir directament del “soubacha”

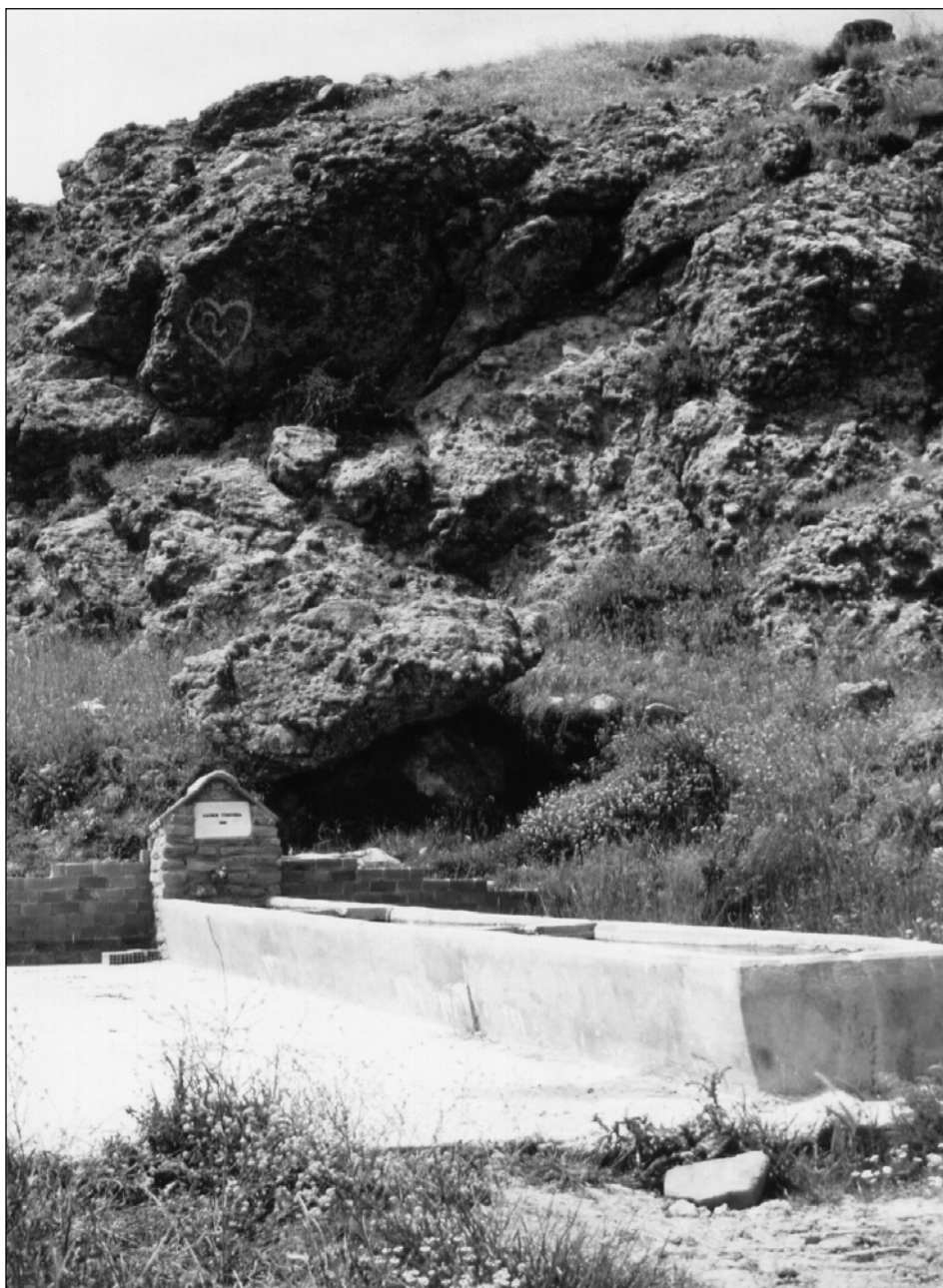
de l'illa, que en té el "monopoli", pel què paga un tribut als turcs, i que si la volíem veure natural, calia anar-hi personalment, doncs estava prohibit als habitants de l'illa, sota pena de mort, transportar-la. Totes aquestes circumstàncies van augmentar el desig de voler anar a veure la "vena" d'on se treia. A l'ambaixada de França, en absència de l'ambaixador Sr. Aramont, el Sr. Fument li va donar un "salvaconduite" o acreditació vers el gran turc. Van pujar a un bergantí que anava a Salònica i passava per Lemnos. Després de parar un dia a Gal·lipoli, van seguir a Lemnos, però es van trobar uns pirates, la qual cosa els obligà a refugiar-se dos dies a l'illa d'Imbros. "Arribats a Lemnos vàrem dir al governador de l'illa que hi anàvem a veure la "mina" de la terra segellada. i ell va respondre que no la veuríem si no hi tornàvem el 6 d'agost... Però havent sojornat bastants dies en forces pobles de l'illa i havent estat sol·licitat per visitar grecs i turcs malalts (no s'oblidi que Bellon era Dr. en medicina per París) hem tingut ocasió de fer-nos mostrar les varietats de terres, en especial en visitar un dels principals de l'illa, allotjat en el castell situat dalt d'un roquerar a Mirina, i que llavors estava malalt, vaig poder veure totes les varietats de terres, doncs li vaig fer entendre que jo havia d'escollir la millor de totes per curar-lo. La major part estaven sense segellar.".. Belon, després de pagar 2 ducats a les autoritats, acompanyat d'un "genizar", van emprendre el viatge a la "mina". Van passar per Livado-Corio i es van hostejar a Repanidi. Finalment, van arribar a Hefèstia. Després varen anar en direcció a la muntanya propera i passaren per la capella anomenada Sotira, "en la qual, els clergues de Lemnos es reuneixen el 6 d'agost, dia que excaven la terra de llur "vena". Sortint de la capella i caminant directament a la muntanya es troben dos corriols, un a la dreta i un a l'esquerra, que porten a dues fonts. A la de l'esquerra, que ara està seca, al costat hi ha uns esglaons de pedra per pujar "a sobre". I és en aquesta part d'on s'extreu la terra a segellar. Però com s'agafa a "vena oberta", ara no es veu gaire cosa, només un forat oblic que està recobert de terra. "El vàrem voler fer obrir", però sense èxit, doncs només s'acostuma a veure una vegada l'any, amb grans cerimònies i pompa... I resumeix el viatge de Galè i puntualitza que, encara que no podran ser-hi el 6 d'agost, explica que "més de sis-cents homes han confirmat" sobre els cerimonials d'aquesta data: els grecs celebren una missa a la capella Sotira, i després, junts grecs i turcs, pugen al turó, que només dista "dos trets d'arc", i 50 o 60 homes caven la terra fins que descobreixen "la vena". Quan hi arriben, els clergues omplen algunes "turbes" o petits sacs de pell d'animals, i els entreguen als turcs

presents, és a dir al “soubachi” o al “vaioude”. Llavors, immediatament tanquen la “rasa” recobrint-la amb terra els mateixos obrers, que encara hi són presents. Després el soubachi envia la major part de terra que s’ha tret al gran turc, a Constantinoble. La resta la ven als marxants. Els assistents poden agafar-ne cadascun una petita quantitat per a ús propi... No hi ha cap vestigi de muralla al lloc on s’extreu la terra, com es podria pensar... Asseguren que el lloc d’on s’extreu la terra mai no ha canviat, sempre ha estat el mateix... Les terres segellades no són totes del mateix color, doncs a vegades la “vena” es troba més blanca, d’altres més vermella i algunes altres barreja de les dues. Fins aquí, un resum del text de Bellon. Va veure el lloc d’on s’extreia la terra i li van explicar les cerimònies que s’hi practicaven, però com no va ser-hi present el 6 d’agost, no va poder veure la “vena” (per tant, no va veure el color). Sí que li van ensenyar terres medicinals de Lemnos de diversos colors: blanca, vermella i “barrejada”. Li van dir que el fet que només es pogués extreure el 6 d’agost, era un costum introduït en temps del domini venecià.

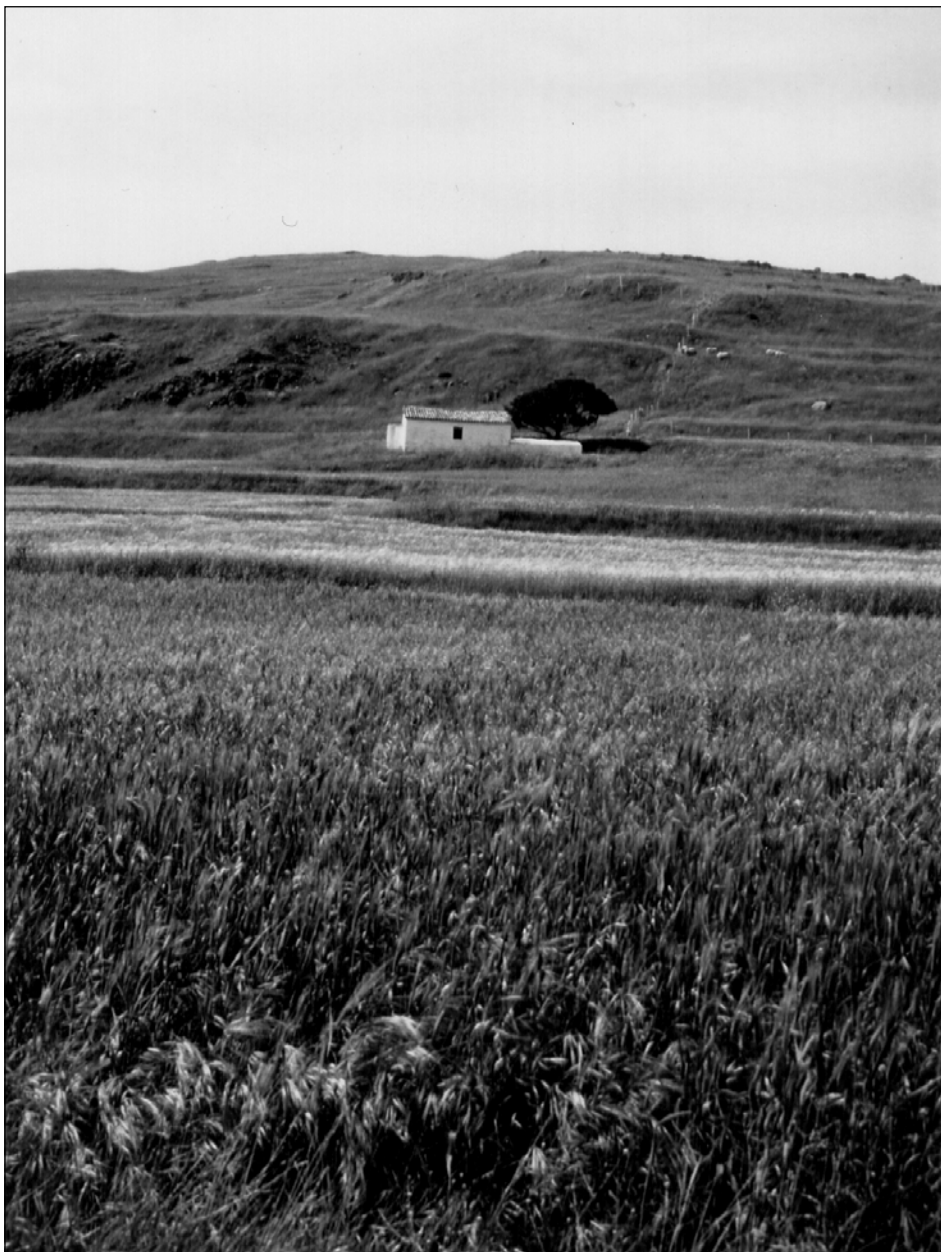
4.2.3. Esteve Albacar¹ (*Stefanus Albacarius*).

Doctor en Medicina “español” (he esbrinat que aquest cognom abunda a Tortosa), sembla d’origen jueu, i estava relacionat amb l’ambaixador de l’emperador d’Àustria Ferran I, davant l’emperador turc Soliman. L’ambaixador era el baró Augeri Ghiselin de Busbeck, belga, molt culte, expert en botànica, amic de Mattioli, i que va adquirir per a la biblioteca de Viena dos valuosíssims manuscrits del Dioscòrides que havien estat patrimoni imperial bizantí. Busbeck va enviar a Albacar a Lemnos per aclarir tot el que pertocava a la terra segellada. Albacar va escriure a l’ambaixador imperial unes cartes, que Mattioli reproduceix en la seva traducció de la *Materia Medica* de Dioscòrides. També hi ha còpia a la *Història Natural* de Ferrante Imperato i al *Teatro Farmacèutico* de Donzelli. Seguidament les resumeixo i comento. Mattioli diu que Albacar va viatjar per quasi tota l’illa de Lemnos (que llavors es deia Stalimene). En les cartes, Albacar diu: “Els habitants de Stalimene, que són grecs, asseguren que a l’illa només hi ha un únic lloc d’on se treu la terra segellada, que és un turó, el mateix que s’excava des de temps antics i ningú d’entre ells en dubte”. Però “jo (diu Albacar) no crec que aquest sigui el mateix turó d’on s’extreia en temps de Galè (any 167), doncs

les descripcions no concorden gens. Galè va dir que aquest turó era de color roig, com si s'hagués cremat, no hi creixien ni arbres, ni plantes ni pedres..., només terra segellada. La qual cosa és ben diferent en el turó d'on s'extreu actualment (c. 1557), doncs en el lloc d'extracció s'hi troben grans pedres, de les què se'n fan moles de molí, i la terra no sembla gens rogenca ni cremada, ans al contrari és molt fèrtil, coberta d'arbres i plantes i fins i tot produeix bona quantitat de blat i llegums, en especial fesols, si hom és curós en el seu conreu. Aquest turó mira a orient i és veí d'un poble anomenat Repanidi. Dalt el turó s'estén una mena de plana d'on s'extreu la terra lèmnia. S'hi veuen tres mines, dues, de les quals se n'havia havia extret la terra segellada, estant colgades, i la tercera, en forma de pous, dels quals s'extreu actualment, està encarada vers el septentrió. Al peu de la muntanya hi neixen tres fonts d'aigua viva, de les quals dues són més petites i es troben en el vessant septentrional. La tercera és més cabalosa, està orientada a migdia i rega un camp veí. Al mateix indret s'hi troba una petita capella antiga, en ruïnes i sense taulada, a la qual ells anomenen Sotira i a la que el mateix dia que volen obtenir terra lèmnia s'hi desplaça el "gran sacrificador" de tota l'illa, acompanyat de dos clergues i allí celebren la festa de la Transfiguració de Nostre Senyor Jesucrist, cantant salms i lloances en llur idioma. Aquest servei religiós no el fan a manera de superstició (puntualitza Albacar) abans de cavar la terra, sinó perquè coincideix en el mateix dia la festa de la Transfiguració. La major part de la terra que s'extreu d'aquell lloc és blanca o rosada, i menys freqüentment vermella o groga. Per tant, sembla (Albacar *dixit*) que la terra lèmnia vermella de Galè no és aquesta. Es devia treure d'algun altre turó. En aquest, pel molt temps transcorregut o per algun terratrèmol, o per erosió, com passa en altres llocs, o bé per una gran diligència i cura dels habitants en cultivar, n'han canviat la forma i natura. Encara avui dia (c. 1557) hi ha qui creu que només es pot trobar la terra lèmnia bona i natural el dia 6 d'agost. Els qui l'extreuen són grecs, però els turcs hi són presents, el governador de l'illa, anomenat "varijouda" i alguns altres dels seus oficials principals, a fi de vigilar que els peons que baixen als pous no se n'amaguin alguns trossos, cosa no fàcil de controlar. D'aquests pous surt molt bona olor. Però no tota la terra que hi ha als pous és bona, doncs només busquen la que es troba entre certes pedres i que és pastosa i enganxosa, i especialment la que està entre graves i que no és gens pedregosa. Els obrers treballen des de la sortida del sol durant 6 hores i prou. I després colguen el pou amb terra fins l'any vinent, doncs és prohibit treure

Font Ftelidia, al peu d'una colada volcànica. (Foto: J. Bech).

*Situació de l' Ermita Sotira, al peu de l'Agiocoma.
Ja fou citada pels metges Belon i Albacar (s. XVI). (Foto: J. Bech).*

l'esmentada terra ni en públic ni d'amagat, sota pena de mort. No es treu gran quantitat de terra, donat el breu temps que ha durat l'operació i al nombre limitat de peons que baixen als pous, doncs el lloc és força estret. Després que la terra ha estat extreta i triada, es renta per mà només d'un home destinat a aquest ofici; rentada, es posa en uns sacs penjant, per deixar escórrer l'aigua. Després, treta dels sacs, la terra és pastada amb les mans i se'n fan boles més o menys grans, que són segellades amb el segell del "gran senyor" turc. Finalment les deixen assecar i les guarden en un petit cofre segellat amb el mateix segell i s'envia a Constantinoble a la seu del "gran senyor". Cal remarcar que a l'illa de Lemnos no se'n pot trobar cap de boleta de terra segellada, ni tampoc comprar-la amb diners, doncs no es deixa manejar a ningú. Només al governador de l'illa li és permès de guardar-ne unes quantes (boles) igual que als seus principals amics, però amb la prohibició estricta de vendre o donar a altri. Per privilegi especial, al que ha rentat la terra, se li dona un saquet. Però aquesta terra no porta el segell del príncep." Fins aquí, el que ha escrit el Dr. Albacar, "que jo (Mattioli), deixaré meditar a tota persona que professa la Medicina". "Personalment n'he obtingut algunes pastilles a l'apotecaria de Rustan Bascia (Constantinoble?), les quals jo guardo com un tresor. N'hi ha de blanques, rosades i vermelles, i no crec que siguin adulterades, pel motiu que el mateix Dr. Albacar dona fe que a Lemnos en va trobar de tots aquests colors."

4.2.4. Henry Fanshawe Tozer¹ (1829-1916).

Va viatjar a Lemnos l'any 1874 i fou autor de l'obra *The Islands of the Aegean* (1890), on explica que va anar a veure el lloc d'on s'obtenia la terra segellada. "En arribar al lloc on s'extreu, vora de Kotxino, va trobar un terreny amb herba, sense conreus ni arbres. La cavitat d'on es treu la terra sagrada és un petit forat circular... A la matinada del dia 6 d'agost, el governador o el seu representant, arriben a aquest indret acompanyats dels "kjodjas" mahometans i dels sacerdots cristians; uns i altres prenen part en la cerimònia, i els primers oferien un xai com a sacrifici ("kourban") i repartien la carn, mentre que els cristians aportaven peix, car tenen prohibit menjar carn dins els 14 dies abans de la festa de la Mare de Déu... Set mules es carregaven amb la terra per a ser enviada a Constantinoble. Llavors era repartida en tauletes de la mida de pastilles

L' Ermita Sotira, amb el Sr. Alateras, de Repanidi. (Foto: J. Bech).

Interior de l'ermita Sotira. A la dreta, la 'Transfiguració del Senyor'. (Foto: J. Bech).

de sabó i eren marcades amb el segell del govern...”. Jo, (Tozer *dixit*) que hi vaig anar el dia que cavaren, no vaig veure terra vermella, només “argila”, que semblava “ordinària”... O la veta original (vermella, de la que havien parlat Galé i altres autors) s’havia extingit... o ells no cavaren prou fondo. Actualment (1890) es fabriquen a la zona recipients amb aquesta terra i són comprats pels turcs, que creuen que un vas fet d’aquesta argila neutralitza l’efecte de qualsevol verí que s’hi posi a dins. “Jo en vaig comprar diversos d’aquests al terrissaire i cadascun porta marcat en cinc llocs el segell del govern, inscrits en lletres aràbigues. En aquests segells hi ha la mateixa inscripció que diu Bellon, que va veure quan ell hi va anar (1555): “tinimaktoum” (de l’àrab Tin Imachton, que vol dir terra segellada)... Però últimament aquesta creença s’ha anat oblidant. Durant diversos anys, el governador turc ha deixat d’anar-hi i, seguint el seu exemple, primer els “khodjas” i després els sacerdots ortodoxos s’abstingueren d’anar-hi i ja no se sacrifica el xai. L’any passat solament hi van assistir dotze persones. Però l’any 1885, quan vingué Conze, encara les pastilles de terra es venien a les farmàcies de Kastro, i ara (1890) he preguntat en va per elles i ni les autoritats d’ara ni cap persona de les generacions més joves no saben res d’aquest remei. No obstant, en contrades a l’est de Lemnos, encara s’empra per les febres i altres malalties. Les dones en tenen unes boles lligades com els grans d’un rosari. Elles, en cas de malaltia, les ratllen i en prenen un cullerada de pólvores en aigua...” (Thompson, 1914, in Bech, 1987).

4.2.5. *Enigmes pendants.*

Gràcies als pelegrinatges exposats, es varen poder aclarir alguns dubtes, com ara la no addició de sang cabruna en la preparació de la terra lèmnia. De fet, el millor de tots els testimoniatges de la preparació de la terra segellada és el degut a Galé (167). L’afirmació de l’existència d’una ciutadella a l’entorn del jaciment de la terra lèmnia, que havien fet Brasavola i Fallopi fou desmentida per Bellon i Albacar. El lloc d’on s’extreia la terra lèmnia fou descrit per Galé en el segle II, en el XVI per Bellon i Albacar, i a finals del XIX per Tozer. Però Bellon i Albacar varen creure que el jaciment descrit per Galé era diferent del que ells varen veure. Bellon no va poder apreciar ni l’aspecte ni el color de la terra sagrada, doncs encara que va viatjar a Lemnos, com que no hi era el 6 d’agost,

no va poder veure “la vena”. Sí que va veure a Constantinoble i a Lemnos terra lèmnia de colors diferents, blancs, vermells i intermedis. Albacar i Tozer sí que veieren com extreien la terra lèmnia..., però era blanca, no vermella com la que va veure Galè. Cap d’aquests pelegrins expliquen que la terra es tregués d’una “cueva muy cavernosa”, que Laguna tradueix de la Matèria Mèdica de Dioscòrides, ni tampoc sembla adient la versió de Talegon (1867): “la tierra lemnia se saca de lo más profundo de la tierra...”. Aquestes darreres característiques no concorden amb les descripcions dels quatre pelegrins. En resum, no quedava clar on era ni com era el lloc d’extracció de la terra lèmnia, si era dalt d’un turó, en un vessant, a peu pla, o en unes profundes coves... Tampoc quedava clar el color. Era blanca o vermella? Realment hi havia una “vena”? I si això fos cert, era visible o accessible, és a dir, aflorava en algun indret, o estava oculta i calia excavar? I a quina fondària? Tots aquests dubtes, que persistien, malgrat el testimoniatge dels quatre pelegrins esmentats, van fer que jo mateix decidís “pelegrinar” a Lemnos a intentar aclarir el que pogués.

4.3. Viatge de qui subscriu a Lemnos (1993)

Els antecedents exposats, amb dades contradictòries i dubtes entorn del primer medicament “enregistrat”, varen ésser una temptació poderosa per un entusiasta de la Història de la Medicina i de la Farmàcia. El tema, que jo venia estudiant des de l’any 1977, era engrescador. Intentar resseguir les petjades de Galè i dels metges Bellon i Albacar era apassionant. Per tot plegat, vaig decidir anar a Lemnos, fent un parèntesi en un viatge de retorn d’un congrés a Turquia. Vaig arribar a Atenes el 10 de maig de 1993. I d’allí, vaig aterrar en el petit aeroport de Moudros, a l’illa de Lemnos. Jo no havia estat mai a Lemnos. Vaig residir a la capital, Mirina (on Galè havia arribat en el primer viatge). Vaig explorar la part occidental de l’illa, en especial el castell que domina la població (en el que Bellon havia visitat al cap turc malalt...), uns antics banys turcs a Kornos i el museu arqueològic de Mirina. Vaig quedar realment decepcionat, gairebé com Galè en el primer viatge. Aquí, quasi bé ningú, incloses les autoritats, a les que òbviament em vaig presentar, sabia del que els parlava. En el petit museu no hi vaig veure pastilles de terra lèmnia. Amb l’ajut de totes les guies i mapes que vaig poder adquirir, i d’un petit “tot terreny” que vaig llogar, vaig començar l’exploració

de la part oriental de l'illa, la qual cosa fou molt més complicada del que jo havia imaginat. El motiu foren raons militars, que jo desconeixia. De fet l'illa, segons el Tractat de Lausana (1923), havia d'estar desmilitaritzada..., i en realitat s'havia convertit en una petita fortalesa militar, doncs podia esdevenir en qualsevol moment primera línia de front. Això era conseqüència de l'Enosis (intent d'unió de Xipre amb Grècia) l'any 1974 i de la consegüent invasió del nord de Xipre per Turquia, per la qual cosa les relacions entre Turquia i Grècia eren molt tenses. Complementàriament, aquell any 1993 va esclatar l'anomenada "crisi dels míssils" (causada per l'anunci de compra de míssils S-300 russos per part dels grecoxipriotes, enfrontats als turcs que havien envaït l'illa. Com a resultat d'aquella crítica situació, totes les fronteres estaven en alerta bèl·lica, i Lemnos, que només dista uns 18 km. de l'illa turca d'Imbros, no era excepció. Hi havia moltes tropes gregues fent maniobres militars. A tot arreu hi havia signes de pas prohibit, filferades a dojo, casernes, campaments, vehicles militars, escamots nerviosos..., i jo buscant la terra sagrada... seguint les petjades de Galè. Aquest clima d'activitat militar va crear moltes dificultats a la meua recerca, però de manera puntual i paradoxal, me la va facilitar. Altra dificultat era l'idioma, doncs pels poblets quasi bé tothom només parlaven grec. Després de diversos assajos per trobar via lliure, vaig aconseguir sortir de Mirina, seguint la carretera que en direcció W-E, condueix a l'aeroport. En l'istme entre els golfs de Burnia i Moudros, a Romanou vaig girar vers el nord.

Després de passar per Repanidi (poblet citat per Bellon i Albacar), per un camí, gairebé "de carro" vaig arribar a un paratge que devia ser Kokala. Allí vaig trobar un pagès que estava treballant en un camp i que només parlava grec. Jo, en anglès, però sobretot amb mímica, vaig intentar explicar-li que buscava la terra sagrada... Sort que se'm va ocórrer pronunciar la paraula grega "sphragis" i la turca "tin-machton". Al moment va entendre el que jo buscava. Crec recordar, que amb gests, amablement, es va oferir acompanyar-me al "lloc". Gentilment, va pujar al *jeep* i em va acompanyar fins el desitjat indret de 3.000 anys d'Història de la Galènica, on s'havia extret la terra sagrada. No es poden imaginar molt il·lustres senyores i senyors la meua emoció. Encara hi era la font Phtelidia, l'ermiteta Sotira i el turó que havien trepitjat Galè, Belon, Albacari, Tozer, entre d'altres... De fet, l'indret indicat pel meu espontani i gentil guia, el Sr. Alateras, més que un turó era una collada entre un petit turó, de nom Agiocomas, i el volcà

Turó Agiocomá, lloc d'extracció de la terra lèmnia. Són ben visibles les grans pedres citades pel metge Albacar (1557), i el vehicle emprat per qui suscriu (Foto: J. Bech).

Vista del coll de la terra lèmnia i turó Agiocomà. En primer terme s'aprecia la trinxera militar, decisiva en la prospecció del qui suscriu. (Foto: J. Bech)

extingit Mosaiclos. Primera sorpresa: no hi havia ni pous, ni coves... ni terra roja! (això últim, a més, va causar-me una certa decepció. On era la terra roja medicinal de Galè? El color de la terra que trepitjàvem, que em va dir era la terra medicinal, era blanc grisenc (la “blanca” de Wurm, Luis de Oviedo, d’Albacar, de Tozer i d’altres...). Davant la meua sorpresa, el Sr Alateras va assegurar que estàvem en el coll històric, de la terra sagrada de sempre. Realment hi vaig reconèixer les grans pedres descrites pel Dr. Albacar en 1557. En direcció N., ascendint vers el cim del Mosaiclos hi havia filferrades, trinxeres i senyals de pas prohibit. El Sr. Alateras em va dir, per senyes, que no podria passar més enllà en aquella direcció en la que vaig albirar una trinxera, i va afegir: “soldiers, soldiers”! De fet els escamots estaven de maniobres només a uns 700 metres d’on ens trobàvem, en la pista de Repanidi a Kotsinas i escampats en direcció NE de la muntanya. Entre el soroll dels vehicles militars i la gatzara dels soldats era difícil mantenir la serenitat necessària per “escrutar la natura”, com ho havien fet Galè, Bellon i Albacar, en el passat. Fent un esforç d’abstracció d’aquell entorn “prebèl·lic”, acompanyat del Sr. Alateras, vaig examinar el que ens era accessible. La base del turó Mosaiclos, que de fet és un front d’una colada de lava, amb una pàtina d’alteració rogenca-violada, forma un escarp sobre la font Ftelidia. Pot ser l’existència d’una petita falla coadjuva a la morfologia de l’escarp. Amb el Sr. Alateras vàrem entrar a la capelleta Sotira. I va ser emocionant trobar-me de cara una icona de la “Transfiguració del Senyor” (la “Metamorfosis”, recordo va dir-me el meu gentil acompanyant). Aquesta troballa si que era una bona senyal!, record de la diada del 6 d’agost, dia especial i únic en què es cavava i s’extreia la terra sagrada..., com ja havien explicat Bellon, Albacar i Tozer.

Aquella excitant jornada va acabar a casa del Sr. Alateras, doncs amablement va insistir que l’acompanyés a Repanidi, per presentar-me a la seva família i oferir-me te i galetes... Cal afegir que entre la família hi havia una cosina emigrada a Austràlia i que aquells dies era a Lemnos de vacances, i en anglès, ens vàrem acabar d’entendre millor. Jo estava força content i, de retorn, meditava sobre els esdeveniments del dia. Però..., persistia una incògnita: on era la terra sagrada vermella descrita per Galè? Les que jo havia vist eren blanca-grisenca a la collada i groguenca la del costat de la font Ftelidia, però res de res de la roja de Galè o de la veta de terra vermella citada per Albacar. Amb el desig d’aclarir aquests punts foscos, aquella nit vaig dormir poc. L’endemà, convençut que les

meves intencions eren purament científico-històriques i que no contravenia cap principi ètic, vaig tornar al coll de Mosaiclos, però sense demanar auxili l'amic Alateras. Aquell dia, encara hi havia més soldats, en plenes maniobres, a la vora. Vaig passar de llarg fins el collet. Allà hi havia un pastor amb el seu ramat d'ovelles, i també per signes em va repetir allò que ja sabia. Que la terra grisenca que trepitjàvem era la que "alguns buscaven" i va recordar-me allò dels "soldiers", "soldiers", és a dir, que no pugés més amunt. Però un esdeveniment fortuït va afavorir els meus plans de recerca. El pastor estava pendent que el seu ramat no se li dispersés. I les ovelles em van ajudar. Potser un xic espantades pel meu vehicle en aquell indret, dalt de la collada, o per la remor dels soldats propers, un grup d'ovelles van apartar-se, la qual cosa obligà al pastor a deixar-me i a recuperar-les. La nostre conversa va quedar interrompuda..., i jo vaig quedar sol i relativament "lliure" per intentar explorar la part alta on el dia abans havia vist una trinxera militar.

Malgrat que era conscient que era una imprudència, jo havia intuït que allà podria aclarir un cert "misteri" que ja durava, almenys des del s. XVI, doncs els "pelegrins" Bellon i Tozer no havien copsat el que vaig pensar i ràpidament confirmar. Vaig ficar-me a la trinxera (per sort, al menys en aquell indret, no hi havia mines). La fondària era assequible, aproximadament de 1,5 m. ¡Excel·lentíssim Sr. President, Molt il·lustres Senyores i Senyors Acadèmics, Senyores i Senyors, quina emoció!, jo, que no portava ni pics, ni pales, ni aixades, per cavar, i que tampoc m'haguessin permès d'emprar en aquelles circumstàncies, tenia al meu abast obert el que els edafòlegs en diem un perfil, d'uns 100 metres de llargada, 1,5 de fondària i 1,5 d'amplada. ¡Què més volia!. Només vaig procurar passar desapercebut, dins la trinxera, no fos cas que els soldats en maniobres es posessin nerviosos. A dins, només amb el martell de geòleg, un ganivet d'edafòleg, càmera de fotos, una llibreta de camp i unes bosses per recollir mostres, vaig observar detingudament el "perfil", fer una breu descripció i recollir mostres dels diferents horitzons. Des la superfície vers l'interior era un horitzó gris clar, amb esquerdes (tècnicament es parla de caràcter vèrtic, de vertum, verteré, capgirar), degut a la riquesa en argiles inflables denominades montmorillonites. Al fons del perfil hi havia una roca volcànica blanquinosa, denominada traquita, i en el contacte d'aquesta amb l'horitzó superior ja descrit, vers una fondària d'uns 85-95 cm. un horitzó prim, argilós, de color roig, quina argila no tenia els dits!! Havia

El Dr. Bech, sobre les 'petjades de Galè'. (Foto: B. Alateras).

retrobat la veta de la terra sagrada de Galè!!! I que Bellon, ni Albacar, ni Tozer, ni el Sr. Alateras, ni el pastor, ni els veïns havien vist. Per això ells i els obrers que en els darrers segles no cavaven prou fondo, no arribaven a la “vena”, acceptaven que la terra lèmnia segellada fos blanca. En realitat el color roig de la lèmnia vermella més profunda, la de Dioscòrides i Galè, els impressionava més, probablement pel fet d’estar “amagada” en “l’interior de la terra” i en relació amb tot el ric passat mitològic de l’indret (color roig, lligat al foc del Mosaiclos, lloc de caiguda del déu Vulcà i de les seves trepidants fargues, o la pretesa sang cabruna, etc.) la mitificava i sacralitzava més. Però, en realitat, l’acció d’antídot, per l’absorció de toxines, bacteris, verins, etc., era sobretot deguda a la montmorillonita, que es troba, tant a les mostres roges, com a les blanques. Els colors intermedis eren deguts a que devien cavar fins el contacte, i sortia l’argila barrejada de l’horitzó superior i de l’horitzó prim, de color roig.

He analitzat totes aquestes mostres i són riques en montmorillonita. La roja, a més, té òxids de ferro, que li aporten el color. En la gènesi de la “veta roja”, probablement hi ha jugat un paper destacat una termo-rubefacció ocasionada pel contacte amb la traquita calenta de les erupcions volcàniques, fenòmens locals que he vist també en el vulcanisme olotí i a l’Auvernia, França. Vora la font Ftelidia, vaig observar uns col·luvions groguencs, que devien ser l’origen de les pastilles grogues. La gris superficial, Galè la va classificar com terra fullònica, terra de paraire, per les propietats detergents, també de la montmorillonita, i la rubrica lèmnia o milton, la vermella que tenyeix, es troba a més indrets de Lemnos. Jo la vaig veure a les ruïnes d’Efestos. En definitiva, el meu viatge ha permès clarificar l’aparent misteri de la lèmnia blanca, que era tan autèntica com la vermella. Probablement, bona part de les que es denominaven terra segellada túrcica, de color blanc, era aquesta lèmnia blanca. I Tozer tenia raó, quan el 1890, en veure que no trobaven lèmnia roja, ell va creure que la causa era la de no cavar prou fondo. També crec que he aclarit l’aparent contradicció que subsistia entre el paisatge descrit per Galè (any 167), turó rogenc, cremat, aspre, etc., i la versió de Bellon i Albacar (anys 1555), que descriuen un terreny fèrtil, verd, amb vegetació, etc.

L’explicació que proposo és la següent: hi ha dos factors més importants que han pogut ser causa de l’aparent contradicció en descriure un mateix indret

*Horitzó superior de l'improvitsat perfil posat al descobert en la trinxera.
Mostra la 'terra lèmnia blanca' grisenca. (Foto: J. Bech).*

Horitzó profund del mateix perfil. Es la 'terra lèmnia vermella' descrita per Galè, i que com ell va subrratllar 'no taca els dits'. Correspon a la 'vena' buscada infructuosament per Belon, Albacar, Tozer i d'altres. (Foto: J. Bech).

de manera gairebé oposada: 1.- El diferent itinerari seguit i 2.- El diferent grau de meteorització i edafogenesi.

1. L'itinerari seguit pels “peregrins” devia ser diferent: Galè va pujar des Hefestos, on havia desembarcat, i passant per Kotsinas va arribar al turó Agiocomas. El devien impressionar les laves fosques i rogenques al descobert, encara visibles actualment a la Font Ftelidia, tal com he explicat abans. En canvi, sembla que Bellon i Albacar, com jo mateix, van accedir a la collada, pel costat verd enmig dels conreus de Repanidi.

2. El diferent grau de meteorització de les roques volcàniques i de gènesi dels corresponents sòls a partir d'elles. L'any 167 era més proper als temps d'erupcions del Mosaiclos. Segons el metge Pausanias, l'última fou l'any 167 a.C. Per tant, uns 350 anys és un període molt curt, geològicament parlant, per l'alteració de les roques. Per això Galè (167 d.C.) va veure un paisatge tan “aspre” i poc edàfic. En canvi, després d'uns 1.350 anys, el mateix indret, observat per Bellon i Albacar, era ben diferent. Ja hi ha hagut temps per a la meteorització i edafització de les roques i s'han format sòls, amb plantes, etc., com ells van descriure. Crec que aquests dos motius, que exposo a manera d'hipòtesi, farien concordar les distintes visions de Galè, d'una banda, i de Bellon i Albacar, de l'altra. Val a dir que, degut a les maniobres militars, no vaig poder explorar a fons la vora E. del Mosaiclos i Kotsinas, presumible itinerari de Galè. En canvi vaig coincidir amb els de Bellon i Albacari. A més, els canvis en el paisatge en 450 anys, són ben diferents dels esdevinguts en 1.900 anys.

5. CLOENDA

Hem recorregut un llarg camí d'uns 3.000 anys en companyia de la terra lèmnia, primer medicament “enregistrat” de la Història i que s'ha emprat fins a mitjans del segle XX. I ho hem fet recordant dades destacades dels autors més

representatius sobre el tema. Junt a les dades, han anat sorgint dubtes, canviant al llarg del temps. L'afany d'aclarir els dubtes va impulsar a metges i naturalistes a pelegrinar a Lemnos, a la recerca de la vera terra lèmnia. Un dels primers i més il·lustres fou Galè (167), a qui es deu la millor descripció i més escaients comentaris sobre la preparació i el poder "dessecatiu" de la terra sagrada. La millor descripció del lloc d'extracció ens la va proporcionar Esteve Albacar (1555). I, modestament, el meu pelegrinatge l'any 1993 crec que ha contribuït a aclarir la raó de l'existència de vera terra lèmnia de colors diferents, a retrobar la "vena" de terra vermella de Galè, de la què se n'havia perdut el rastre, al menys en els últims 500 anys, i a compatibilitzar les descripcions contradictòries de Galè, Bellon i Albacar sobre el lloc d'extracció de la terra sagrada de Lemnos. Abans d'acabar caldria remarcar la intuïció dels antics lemnians quan afirmaven que l'argila vermella sagrada de la "vena" d'Agiocoma tenia tots els caràcters d'un sòl "consumit" pel foc subterrani del déu Vulcà, doncs realment l'horitzó roig citat per Dioscòrides i Galè, sembla haver-se originat pel contacte del sòl preexistent amb la colada volcànica. La conjunció d'una situació geoestratègica privilegiada, un ric passat mitològic, el dràstic monopoli d'explotació i unes circumstàncies geo-pedològiques singulars, que han afavorit la riquesa en argiles adsorbents de toxines i verins, ha contribuït a la fama llegendària de la terra lèmnia.

Excel·lentíssim Sr. President, Molt Il·lustres senyores i senyors acadèmics, senyores i senyors, moltes gràcies per la seva atenció.

BIBLIOGRAFIA

BECH, J. *Los silicatos en Farmacia*. Conferència al Curs del Col·legi Oficial de Químics. Facultat de Farmàcia. Barcelona, 1977. (inèdita)

BECH, J. *Les terres medicinals*. Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya. Barcelona, 1987.

¹BECH, J. *Contribució a l'estudi de les argiles d'ús medicinal al llarg de la Història*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona. Facultat de Farmàcia. 3 volums. Barcelona, 1994.

BECH, J. *Aspectos históricos y técnicos de las arcillas de uso medicinal*. IX Simposio del Grupo especializado de Cristalografía. R. Sociedad Española de Física y Química. Universidad de Granada. Granada, 1996.

²BECH, J. “Coneixements sobre sòls a l'Antiga Grècia, amb algunes dades de la prehistòria i de civilitzacions pretèrites”. *Memòries de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona*. Barcelona, 1999; 3 època, 955, LVII-10: 405-411.

BECH, J. “La terra sigillada, panacea trimil·lenària: síntesi històrica de les terres d'ús medicinal”. *Revista de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia*. Barcelona, 2010; 5 (13): 21-44.

CALBET, J. M.; CORBELLÀ, J. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*. Fundació Salvador Vives i Casajoana i Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona. Barcelona, 1981-1983. 3 volums. Volum 2, pàgs. 84-86.

Codex Vindoboniensis 93. Libri Quattuor Medicinae. Edició facsímil. Col·lecció del Musée du Livre. Paris, 1978.

COVEL, John. *Voyages en Turquie, 1675-77. Texte établi, annoté et traduit par Jean-Pierre Grégoire*. Éd. P. Lethielleux. Paris, 1998.

DIOSCÒRIDES, (ca. 512). *Codex Vindoboniensis Medicus graecus I* o *Dioscorides de Viena*, anomenat abans *Juliana Anicia Codex* o també *Codex Constantinopolitanus* (C).

DIOSCÒRIDES, (s. XV). *Codex Vindoboniensis Medicus graecus 16 (A)*.

DIOSCÒRIDES. *Versions de Laguna (Anvers, 1555 i València, 1677)*.

DIOSCÒRIDES. *Les commentaires de M.P. Andre Mathiolus sur Dioscoride*. Versió francesa d'Antoine Du Pinet. Edició molt completa, amb els comentaris de Matthioli, les descripcions de Galè i les cartes d'Albacar sobre la Terra Lemnia. (No citat al Catàleg Wellcome). Lió, 1665.

FRANK, Johan Peter. *Delectus opusculorum medicorum ante hac in Germania diversis academiis editorum, quae in auditorum commodum collegit, et cum notis hinc inde aucta recudi curavit*. Oratio academica de medicis peregrinationibus. Pavia, 1785-93. Vol. XI, pàgs. 357-385.

FRESQUET, J. L. "El uso de productos del reino mineral en la terapéutica del siglo XVI, el Libro de los Medicamentos Simples, de Juan Fragoso (1581) y el Antidotario de Juan Calvo (1580)". *Asclepio*, 1999; 51-1: 56-92.

GERONDOUDIS, L. N.; GERONDOUDIS, C. L. *The island of Lemnos*. Vombas Brothers, R. S. A. Johannesburg, 1990.

GHISELE, Joos van, in Hasluck, F. W. and Hasluck, M. M. "Christianity and Islam under the Sultans". Òxford, 1929. Vol. 2, Ch. LII, Terra Lemnia, 671-88.

GUERRERO, L.; CASTANY, J. "L'ocre vermell a la prehistòria, i l'ús terapèutic de les argiles". *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Barcelona, 1991; 15: 147-153.

HALL, A. J.; PHOTOS, Jones. "Accesing past beliefs and practices: the case of Lemnian Earth". *Archeometry*, 2008; 50 (6): 1.034-1.049.

HASLUCK, F. W.; HASLUCK, M. M. "Terra Lemnia" a *Annual of the British School of Athens*. Atenes, 1929. Pàgs. 671-688.

JANER, F. *De los viages médicos*. Discurs inaugural de curs. Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona. Barcelona, 1844. Pàgs. 7-23.

KLAPROTH, M. H., 1807. "Chemische Untersuchung der echten Lemnischen Erde" in *Beitrage zur Chemischen Kenntniss der Mineralkorper*, 9: 327-33.

LAUNAY, L. de, 1895. "Notes sur Lemnos". *Revue Archeologique*; sèries 3, 27: 318-23.

LUCRECI. *De rerum naturae (De la natura)*. Traducció de J. Balcells. Col·lecció Bernat Metge. Barcelona, 1923.

OVIDI. *Metamorphoseon, libri XV* a <http://www.ToniKline.co.uk>

PLUTARC. *Precatio terrae*, Cod. 73/16. Biblioteca de Florència. Med. Laur. Fol. 13 v.

SALERNO, Jacopo, in Tourpsoglou-Stephanidou. 1581.

TALBOT, Ch. H. *Medicina Antiqua. Introduction medico-historique. Facsimile du Codex Vindoboniensis 93*. Club du livre et Akademische Druck- u Verlagsanstalt. Graz, 1978.

TOURPTSOGLOU-STEPHANIDOU, V., 1986. "Geographic and travellers' accounts about the island of Lemnos (15-20 centuries)" a Ph. D. thesis, IX, suppl. 33. The Polytechnic School, University of Salonika.

Discurs de resposta llegit per l'Acadèmic Numerari

FRANCESC PUCHAL i MAS

Excel·lentíssim Sr. President,

Digníssimes autoritats,

Molt il·lustres Senyores i Senyors Acadèmics,

Senyores i senyors,

Vull que les meves primeres paraules siguin per agrair a la Junta de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya que m'hagi designat per respondre al Discurs d'Ingrés del Prof. Jaume Bech i Borràs a la nostra Acadèmia. És una designació que m'honora i voldria afegir que em complau esmentar que aquesta designació em satisfà sobremanera per diverses raons, totes elles al meu parer prou importants.

En primer lloc pel que el seu ingrés representa per a l'Acadèmia de Medicina. Sempre he cregut que les Acadèmies no brillen per sí soles, sinó per la categoria que hi aporten els seus membres, i d'aquí que estic segur que l'ingrés d'un nou acadèmic, amb la trajectòria científica i professional del Dr. Bech, ha de contribuir d'una manera molt significativa a la projecció social i científica de la nostra Acadèmia.

També em complau, estrictament per motius personals, per l'amistat que ja fa uns quants anys, va néixer entre el Prof. Bech i el qui us parla, en el sí de l'Escola d'Agricultura de Barcelona, de la que el Dr. Bech en fou Catedràtic i Director, gratament recordat, durant una sèrie d'anys. M'agrada recordar que entre ell i jo va néixer un corrent de simpatia que, gradualment, es transformà en una profunda amistat, amistat que ben aviat s'estengué a les nostres respectives famílies. És ben evident, doncs, la satisfacció que avui sento en donar-li la benvinguda a la nostra estimada Acadèmia de Medicina.

I és també, i en gran mesura, un motiu de goig i de gran satisfacció per mi donar-li la benvinguda a la nostra Acadèmia, com una mena de premi, premi que culmina l'esforç d'un llarg període de temps, temps malauradament esmerçat en combatre un delicat procés patològic que va afectar al nostre bon amic, poc després d'haver aconseguit per votació, el que per ell era com un somni acaronat durant molt de temps i pel que havia lluitat amb una constància i il·lusió que ben pocs coneixien.

No ha estat la primera vegada que el que us parla hagi viscut la malaurada ironia que a vegades ens juga la vida, com és la de veure a un home bo, que posa tota la seva força, la seva il·lusió i el seu quefer diari al servei d'una lluita honorable i que, una vegada vençuda la batalla, quan ja és a tocar el cim de la muntanya, una inesperada i greu malaltia l'allunya del merescut gaudiment i, en aquest cas, de la materialització del nomenament aconseguit després d'un gran esforç personal, resultat i projecció d'una vida dedicada al treball, a la recerca i a l'estudi.

És per aquest motiu que l'acte d'avui m'omple d'alegria i faig meu el seu goig i satisfacció en veure el seu somni aconseguit, malgrat les tremendes dificultats sofertes, alguna que altra vegada incompreses per amics i coneguts, dificultats que ha tingut que vèncer per arribar al dia d'avui, agraïnt a ses senyories, amb paraules trencades per l'emoció, que la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya l'aculli amb alegria com a un dels seus membres.

En recopilar la seva extensíssima biografia científica i professional del Prof. Bech ressalta d'una manera molt marcada la seva natural inclinació a la recerca i, específicament, a les ciències biològiques i geològiques, molt concretament a la geomedicina i a l'estudi dels factors i consideracions mediambientals, des de ja fa molts anys.

Nascut a Barcelona l'any 1936, el Dr. Bech omple la seva joventut amb estudis superiors, intentant abraçar els diferents aspectes científics que manifestament sempre li han interessat. Des d'unes primeres incursions en diversos temes, incursions que jo en diria exploratòries i que ja culminen en petites, però distintives manifestacions del seu interès, obté un títol de Practicant en Medicina, sota el lideratge del Dr. Agustí Pedro Pons, de notòria i distingida

vinculació amb aquesta Reial Acadèmia, i, tot seguit, segueix uns cursos inicials de Tècniques Histològiques del Sistema Nerviós amb el Dr. Sanz Ibáñez, de l'Institut Ramon y Cajal de Madrid, a més d'una iniciació en Biologia, que fan que finalment s'integri intensament en els estudis de la Llicenciatura de Farmàcia, en els que es gradua amb Excel·lència, estudis que complementa amb la Llicenciatura de Geologia, de la que també es gradua amb Premi Extraordinari de Llicenciatura.

Tanmateix, encara no en tenia prou, ja que les seves ànsies de saber el dirigiren cap als estudis de Biologia, llicenciatura de la que també es gradua honorablement. Com era d'esperar, en una persona com la que ara coneixem bé, no en té prou amb la llicenciatura de les tres especialitats, i es doctora "cum laude" per unanimitat, tant en Farmàcia com en Biologia i, fins i tot, ja essent doctor en dues especialitats i ja amb certa edat, es llença a buscar el doctorat en Geologia. Em complau afegir que, a més de la seva activitat estrictament acadèmica i professional, destaca en la seva personalitat una decidida vocació humanística per la Història de la Medicina i de la Farmàcia, recolzada per una impactant vocació bibliòfila, activitats refrendades, a títol d'exemple, per la seva participació en nombrosos Congrésos d'Història de la Medicina, com ara el celebrat a Ripoll el 1989, del que fou co-president de sessió, així com President del Comitè Científic de les Vuitenes Jornades d'Història de la Farmàcia Catalana i invitat a pronunciar la conferència de clausura, a més de nombroses publicacions en aquest sentit en les revistes més prestigioses.

Des d'aleshores, la seva vida ha estat un seguit d'activitats científiques i acadèmiques sense descans. En tant que acadèmicament segueix la carrera universitària, és a dir, passa per les fases de Prof. Ajudant, Prof. Adjunt, Prof. Agregat, finalment esdevé Catedràtic d'Edafologia a la Universitat de Barcelona. La seva activitat docent s'ha estès tanmateix en d'altres activitats acadèmiques, com és de destacar la seva activitat ja esmentada com a catedràtic de l'Escola Superior d'Agricultura de Barcelona, en la que ens vàrem conèixer i de la que fou Director fins l'any 1986.

Director de més de 50 tesis de llicenciatura, doctorats i projectes de recerca i autor de més de 400 publicacions, moltes d'elles en revistes internacionals de

primera fila, la seva presència ha estat molt freqüentment requerida en multitud de congressos, simposis i comitès científics, tant com a ponent com a membre del comitè organitzador, fins i tot com a responsable de l'organització anual de Simposis internacionals, com han estat els darrerament a Viena sobre "Fitoremediació de Sols Contaminats". Tanmateix em complau destacar la importància de la seva original recerca sobre factors edàfics responsables de l'etiologia del goll, contribució oficialment reconeguda anys més tard per científics d'altres nacionalitats, així com també els seus inèdits descobriments sobre l'activitat de diverses metalofites d'Equador, Perú i Xile, útils per descontaminar sols greument afectats per la presència de metalls pesants, perillosos per a la salut humana, descobriments que foren reconeguts i guardonats internacionalment per Alemanya en l'any 2001 i per Mèxic en el 2003.

La seva reconeguda labor docent i científica ha fet que la seva presència i col·laboració fos tanmateix requerida reiteradament en diverses vessants científiques i acadèmiques, com foren la seva participació com a professor convidat i conferenciant en diversos centres acadèmics internacionals, tant europeus com iberoamericans, com foren la invitació del British Council per visitar , en el 1976, diverses universitats angleses i pel Govern Francès per col·laborar des del 1970 fins el 1985 en activitats de les Universitats de Paris, Montpellier, Niza, Estrasburg, el INRA de Versailles, l'ORSTOM de Paris, etc. Fou sol·licitada la seva col·laboració per l'eminent especialista en l'home de Neanderthal, Prof. Lumley. La seva presència fou també sol·licitada pel Centre Internacional d'Ecologia i Estudis Mediambientals , de l'Acadèmia de Ciències de Varsòvia en els anys 1992 a 2001, a més d'esser professor convidat per impartir cursos de postgrau en diverses universitats iberoamericanes. Ha estat tanmateix convidat per les universitats de Bratislava en 1990, Katowice en 1992, Tbilisi, Geòrgia en el 2006, Venècia en el 2008, etc. També es de destacar la seva intervenció directa en dictàmens forenses sobre delictes mediambientals, projectes de recerca, coordinador espanyol de convenis i projectes internacionals, etc., sense descuidar aspectes propis del nostre país, com fou la seva participació distingida en la redacció del Llibre Blanc de la Natura als Països catalans.

Òbviament, la seva destacada personalitat científica no ha passat desapercebuda per la societat, tant espanyola com internacional, que l'han distingit

en reiterades ocasions, com ho demostra el fet d'ésser professor Honoris Causae de nou universitats estrangeres, receptor de diversos Premis i medalles, com són les Medalles d'Argent de la Facultat de Farmàcia i de l'Escola Superior d'Agricultura de Barcelona, i la medalla d'Or de la Universitat de Cajamarca del Perú, així com la concessió pel Govern Francès del nomenament d'Oficial de l'Ordre de les Palmes Acadèmiques de França, una de les condecoracions més preuades que otorga el nostre país veí a més de la distinció de pertànyer com acadèmic numerari a diverses Acadèmies, com són la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, l'Acadèmia de Ciències Veterinàries de Catalunya, l'Acadèmia de Ciències de Nova York, així com acadèmic corresponent d'aquesta Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, en la que avui joiosament ingressarà com acadèmic numerari.

No voldria acabar la llarga llista de distincions sense remarcar-ne una de molt particular, petita en aparença però de gran importància als meus ulls, com fou la dedicació al seu nom, per part de l'eminent paleontòleg Dr. S. Calzada, d'un fòssil descobert per ell en un dels seus viatges exploratoris, la **Ceratomya bechi**.

Actualment, el Prof. Jaume Bech continua la seva feina com a Professor Emèrit en la Universitat de Barcelona i em complau fer notar que malgrat la seva delicada salut, participa activament en les tasques de la Universitat i és encara requerit per diverses institucions estrangeres, com són, a títol d'exemple, la seva requerida participació en dues sessions del ja esmentat Simposi Internacional sobre "Fitoremediació de sols contaminats", que se celebrarà el proper any 2011, respectivament, a Viena i Sofia, la invitació rebuda per participar el proper any 2011 en les activitats de l'Institut Vernadsky de geoquímica de Moscou, així com la seva responsabilitat com Editor invitat de diversos volums monogràfics dedicats a temes mediambientals del "Journal of Geochemical Exploration", de la prestigiosa editorial Elsevier.

Descrites les característiques de la seva formació acadèmica, voldria remarcar el goig que suposa per mi poder presentar un home al que adornen uns mèrits, no ja tant sols professionals com hem tingut ocasió de veure, sinó senzillament humans, com és el cas del Prof. Bech.

Cal reconèixer que això semblava fer la meva tasca més fàcil, alhora que resultava més difícil per la por de no saber fer-li justícia. Home d'una profunda bonhomia, senzillesa de tracte i cordialitat, com sol ser el cas dels grans homes, va fer que jo, al poc temps de conèixer-lo, trobés en la seva amistat totes aquelles coses que fan que l'amistat entre dos homes neixi i s'estableixi ferma i profunda.

El seu ambient familiar, tant a la seva Barcelona natal com a Vilallonga del Camp, Tarragona, d'on era originària la seva mare, va fer, com ja ens ha dit, que creixés a l'ombra del Dr. Pere Virgili, que fou el gran home de Vilallonga i de la Medicina Catalana, al que tingué com l'heroi de la seva juvenesa, que el conduïren a gaudir, amb el decurs dels anys, i com a resultat dels seus esforços acadèmics i científics, de l'honor d'ésser nomenat fill adoptiu del poble i a l'ensens Director Científic del Museu-Arxiu Pere Virgili d'aquella localitat, dues distincions que em consta ell sempre ha tingut en gran estima. Per altra banda recordem tanmateix que el gresol on es forma la vàlua d'un home, és en molt bona part la felicitat de l'ambient familiar, recolzat al llarg dels anys per la companyia dels fills i molt particularment per l'amor i sacrifici de la seva muller, na Joana, que amb la seva companyia i amor, ha sabut pacientment sacrificar la seva pròpia carrera per recolzar la feina del seu espòs, fet que una vegada més, fa veritat la dita popular que ens diu que quan un home triomfa sol tenir al seu costat una dona admirable, que també és mereixedora de rebre els honors d'aquesta incorporació acadèmica i del reconeixement que aquesta presentació implica.

En el seu discurs d'acceptació i en el seu escrit el Dr. Bech ens ha parlat, magistralment, de la terra lèmnia i les seves propietats medicinals, de les seves pautes històriques així com dels diferents pelegrinatges per les seves terres d'origen, deguts a l'estímul creat per aquesta terra mítica en personatges diversos al llarg dels segles.

La terra lèmnia, que de fet representa una sofisticació del vell concepte de la mare terra, propugnat per clàssics de renom, com foren Plató i Aristòtil, Hesíode i, fins i tot, el suposat pare de la medicina Hipòcrates i que fa referència a les propietats medicinals d'algunes terres i molt particularment a la dita terra lèmnia.

Voldria creure que a molts de vostès, com m'ha succeït a mi, la presentació del Dr. Bech ens ha obert un món que gairebé no coneixíem. La profunditat de la seva erudició i molt particularment els seus coneixements sobre el paper jugat per les diferents terres en el món de la medicina, al llarg de la història, ens ha obert un món insospitadament estimulants, del que fins ara amb prou feines si sabíem que existia.

Crec sincerament que tan sols un home amb la formació geològica, biològica i farmacèutica, a més dels seus coneixements bàsics de medicina i fins i tot d'agricultura, podia arribar a aprofundir de la manera admirable que ho ha fet el Prof. Bech, en la història de la importància de les terres medicinals al llarg de la història de la humanitat.

Cal reconèixer que dins del concepte de substàncies medicinals, les terres han jugat des de sempre un paper relativament important, que ha anat decreixent a mida i mesura que els medicaments, pròpiament dits, emergien de la foscor de la màgia de les edats medievals i s'establien amb personalitat pròpia en el món de la medicina, arraconant algunes de les matèries naturals emprades durant segles per la humanitat.

Ja des de l'home prehistòric, com ha fet veure el Dr. Bech, l'home ha utilitzat diverses terres, com, per exemple, les argiles, amb finalitats curatives. Des de les tauletes de Nippur, escrites en llegua cuneïforme, passant pels papirs de l'antic Egipte, fins arribar a Galé, trobem referències a la utilització de terres diverses, descrites pels clàssics biòlegs o naturalistes grecs i romans.

L'interès despertat per l'aparent funcionalitat mèdica d'aquestes terres, molt particularment la terra lèmnia, va fer que molts d'aquests biòlegs o naturalistes, reconeguts i consagrats per la història, com els ja esmentats Hipòcrates, Teofrast, Diòscòrides, Plini, etc., sentissin la crida del desconegut i, fins i tot, que fessin néixer la necessitat de portar a terme pelegrinatges a l'illa de Lemnos per arribar a conèixer l'origen i la suposada veritat de la dita terra lèmnia, medicinal i fins i tot miraculosa.

La curiositat científica ens mou, tal i com va passar amb la majoria dels homes citats en la seva presentació, a conèixer més sobre la dita terra lèmnia. Què era en realitat aquella terra, terra blanca com el seu nom semblava indicar, derivat en sí mateix del nom de l'illa on es troba, o bé terra roja, com ressaltaven altres científics al llarg dels anys? I per què li diuen segellada? Aquesta denominació també va despertar la nostra curiositat i curiosament ens permet veure, ja en els naturalistes més antics una visió comercial, veritablement sorprenent en aquells temps, és a dir, la terra lèmnia, perquè fos considerada com autèntica s'havia d'utilitzar "sigillata", és a dir, segellada, curiosament després d'ésser pastada amb sang de boc, no d'una cabra qualsevol, sinó d'un "boc", és a dir, un mascle de l'espècie caprina, en terminologia popular catalana, i utilitzada en forma de petites pastilles en les que s'hi segellava una figura de cabra, segons uns, o bé de la deessa Diana, segons altres.

Segueix cridant la nostra atenció que les suposades propietats medicinals de la terra lèmnia segellada, emprada com antídoto d'enverinaments diversos, i a la que fins i tot, dissolta en vinagre i beguda, se li atribuïen efectes preventius i fins i tot curatius de la ràbia provocada per mossegades de gos rabiós (seria tal vegada un agent antiviral, a la vegada que ben natural i ecològic, tant poderós?), així com a tractament de nafres diverses, a més d'ésser utilitzada com hemostàtic i per curar l'hemoptisi, contra la disenteria, hemorroides, la hidropesia i tota mena d'inflamacions, i, fins i tot, contra tumors malignes!.

No cal dir que aquestes suposades propietats terapèutiques no passaren desapercebudes als naturalistes i metges d'èpoques pretèrites, i que no dubtaren en incloure-les en diverses Farmacopees. Ja des del segle XVII fins a les més recents del segle XIX, passant, com exemple del seu impacte sanitari, per la publicació de l'espanyol Juan Rance, com ens senyala el Dr. Bech, que en el segle XVIII i en les seves publicacions mèdiques cita reiteradament la terra segellada per tractar hemorràgies diverses vòmits, diarrees, etc.

És curiós i natural veure com la seva importància mèdica va anar disminuint amb el pas dels anys i la lògica introducció d'agents terapèutics més actius, com es desprèn del "Formulario Español de Farmàcia Militar", que en l'any 1948, tot

i parlant d'una terra segellada roja, amb propietats hemostàtiques i astringents, reconeix que el dit producte ja no és d'utilització actual.

El Prof. Bech ens fa, al llarg del seu magnífic discurs, una profusa i documentadíssima descripció, no ja tan sols de les diverses classes de terres medicinals i, particularment, de la terra lemnia, sinó també dels dubtes que van anar sorgint al llarg dels anys sobre la terra lemnia, tant sobre la naturalesa de la dita terra, com de les seves virtuts i propietats medicinals.

Voldria tanmateix dedicar una menció especial a una part concreta de l'exposició del Dr. Bech, que he llegit i escoltat amb gran interès, i és la descripció del seu propi pelegrinatge a l'illa de Lemnos, lloc d'on suposadament és originària la veritable terra lemnia. Vull afegir que no em va estranyar gens que el Prof. Bech se sentís atret pel misteri de l'illa de Lemnos i l'encanteri de la terra lemnia. Ara que el conec més bé, no em sorprèn que no es pogués resistir a visitar l'illa, com ho havien fet alguns dels seus antecessors en la ciència de la geomedicina, i tractar d'esbrinar per si mateix el com i el perquè de la misteriosa terra medicinal.

Em complau afegir que vaig trobar la descripció del seu viatge a l'illa Lemnos fascinant, tant pel seu caliu humà, com per l'interès del seu protagonista, que el feia ignorar tota una sèrie d'incidents deguts a l'estat de guerra en el que es trobava immersa la dita illa, així com les peripècies passades pel Dr. Bech per arribar a "tocar" en pròpia mà la tan discutida terra lemnia. Tota una lliçó de literatura de viatges, a part del seu contingut científic i geològic, a l'estil dels més grans autors internacionals, seguida per l'aclariment de les diferències de color entre la terra lemnia blanca i roja. El Prof. Bech havia aconseguit el seu objectiu, després de no poques aventures, aventures certament perilloses en les que arriscava molt més que el simple interès científic.

Res més, senyores i senyors. Crec que el missatge més rellevant que ens ha transmès el Prof. Bech amb la seva conferència, rau no ja en el contingut científic de la mateixa, òbviament prou important, ni en la profunda erudició que ens ha demostrat i que ens ha impressionat, sobre els clàssics de la història de la biologia i la medicina, sinó, als meus ulls, en la importància de la motivació científica, que fa que un home es llenci, en aquest cas fins i tot físicament, amb el risc

de la seva pròpia integritat física, a la recerca de la veritat científica d'un fet que l'obsessiona i que no el deixa descansar fins que troba la resposta al seu repte.

Prof. Jaume Bech, pel teu esforç, treball i, sobretot, perseverança, malgrat unes condicions veritablement adverses, des del punt de vista de la pròpia salut, és per mi un goig donar-te en nom d'aquesta docta Corporació la més cordial benvinguda, expressant-te a la vegada el nostre desig que hi romanguis llargs anys de generosa i plaent col·laboració.

En conseqüència, Sr. President us prego que, representant a la nostra Reial Acadèmia de Medicina i fent justícia als mèrits exposats, imposeu al Prof. Dr. Jaume Bech i Borràs la Medalla d'Acadèmic Numerari d'aquesta corporació, amb la qual es premia la seva trajectòria científica.

Moltes gràcies.

